

Tarih Araştırmaları Dergisi

Dizinler

Her veri tabanından dergilerin dizin güncelliği kontrol edilmelidir. DergiPark sorumluluk almamaktadır.

Diğer Dizinler

Modern Language Association

Index Islamicus

ERIH PLUS

- Dergi Ana Sayfası
- Hakkında
- Amaç ve Kapsam
- Makale Gnder
- Dergi Kurulları
- İstatistikler
- Yazım Kuralları
- Etik İlkeler ve Yayın Politikası
- cret Politikası
- Dizinler**
- Arşiv
- İletişim

YAYININ ADI: *Tarih Araştırmaları Dergisi*
2023: 74: EYLÜL

YAYIN SAHİBİNİN ADI
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanı

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ

EDİTÖRLER
Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ
Dr. Öğr. Üyesi Ertan ÜNLÜ
Dr. Öğr. Üyesi Türkan Banu GÜLER

DİL EDİTÖRLERİ
Arş. Gör. Dr. Lemi ATALAY

YAYININ TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ISBN: 975-482-437-1
ISSN: 1015-1826
E-ISSN: 2980-1419

Tarih Araştırmaları Dergisi; Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Tarih Bölümü tarafından yılda iki kez (Mart-Eylül) yayınlanmaktadır.

MLA, ERIH, AERES, INDEX ISLAMICUS dergimizde
yayınlanan yazıların dizinini yapmaktadır.

Yayın İdare Merkezi
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Tarih Bölümü, Atatürk Bulvarı No: 45
06100 Sıhhiye / ANKARA-TÜRKİYE
Telefon: 0 (312) 310 32 80 / Dahili: 1043, 1044, 1100

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ
İncitaşı Sokak No: 10
06510 Beşevler / ANKARA
Tel: 0 (312) 213 66 55
Basım Tarihi: Eylül 2023

Bu Sayının Hakemleri

Prof. Dr. Mustafa ADAK (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat ARSLAN (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya BOYANA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ümit EKİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Salime Leyla GÜRKAN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet HAYTA (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Cüneyt KANAT (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Nihat KARAER (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Prof. Dr. Güngör KARAUĞUZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir KOÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Ümmügülüm POLAT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Esmâ REYHAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Cenk REYHAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Serdar SARISIR (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa UYAR (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Asuman COŞKUN ABUAGLA (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ümüt AKAGÜNDÜZ (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Nursel ASLANTÜRK (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulsait AYKUT (Sun Yat-sen Üniversitesi)
Doç. Dr. Aliye EROL (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Özlem GENÇ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Ümran Ozan KARAHAN (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Mert KOZAN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Burcu KURT (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Rami İbrahim MAHMUT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan PEKER (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Selahattin SATILMIŞ (Aksaray Üniversitesi)
Doç. Dr. Burhan SAYILIR (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Cemal SEZER (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif BAYRAKTAR TELLAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mithat ATABAY (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şafak BOZGUN (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gül KARAGÖZ KIZILCA (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Güzel ÖZTÜRK (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Ulaş Töre SİVRİOĞLU (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi)

XVIII. YÜZYIL OSMANLI TAŞRA BÜROKRASİSİNİN VERGİ TOPLAMA İŞLEMLERİNDE KOCABAŞILAR

THE KOCABASIS IN TAX COLLECTION PROCEDURES OF THE XVIIIITH CENTURY OTTOMAN PROVINCIAL BUREAUCRACY

Filiz YAŞAR *

Makale Bilgisi

Başvuru: 1 Ağustos 2023
Kabul: 8 Eylül 2023

Article Info

Received: August, 1, 2023
Accepted: September, 8, 2023

Öz

Bu makalede, XVIII. yüzyılda Osmanlı taşra bürokrasisi içerisinde, kocabaşların vergi toplama görevleri incelenmiştir. Makalenin amacı, kocabaşlar örneğinde Osmanlı taşra bürokrasisindeki işleyişi analiz etmektir. Çalışmanın problemiği ve ana sorusu "XVIII. yüzyıl vergi toplama sisteminde kocabaşların rolü neydi?" şeklindedir. Araştırmada kullanılan veriler, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinin çeşitli tasniflerindeki belgelerden elde edilmiştir. Veriler, sebep sonuç ilişkisi dahilinde analitik bir sorgulamayla değerlendirilmiştir.

Kocabaşlar, vergi toplama görevini yürütmekle Osmanlı taşra yapısında devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin kesişim noktasında yer almışlardı. Bu görev cizye, tekâlif, tütün ve alkollü içki vergilerini kapsamaktaydı. Kocabaşlar, vergileri toplama görevinin yanı sıra vergi miktarlarının tespitini de yapmaktaydı. Bu görevleri, devlet yetkilileriyle iş birliği içinde yerine getirmekteydiler. Kocabaşların vergi toplama görevi, devlet otoritesini temsil ederken aynı zamanda yerel cemaatin taleplerini gözetmelerini gerektirmekteydi. Bu durum, Osmanlı taşra bürokrasisinde merkezîyetçi yapı ile adem-i merkezîyetçi yapı arasındaki dengiyi gösteren bir konumu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, kocabaşlar XVIII. yüzyıl taşra bürokrasisinde belirli vergileri toplama ve/veya bunların toplanmasına yardımcı olma göreviyle vazifelendirilmiş kimselerdi. Bu görevlerinde, toplumsal veya kamusal güce dayalı yerel bir otorite olmadıkları anlaşılmaktadır. Kocabaşların vergi görevleri, tamamen bağımsız bir yerel bürokrasiye veya güçlü bir yerel otoriteye işaret etmemektedir. Bu konuda yapılan analizler, incelenen dönemde mutlak merkezi otoritenin, taşrada hala etkili

* Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi; İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi; Tarih Bölümü; filizyasar@gmail.com; ORCID: 0000-0002-0652-2542; Mersin-Türkiye.

olmakla birlikte, bürokratik sınırlarının esnetilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, XVIII. yüzyıl taşrasında merkezi bağıın gevşemiş olmasına rağmen, tam anlamıyla bağımsız bir yerel bürokrasinin oluşmadığı sonucu çıkarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kocabaşı, Vergi, Rum, Merkezi Otorite, Desantralizasyon.

Abstract:

This article examines the tax collection duties of "kocabasis" within the Ottoman provincial bureaucracy in the XVIIIth century. The purpose of the article is to analyze the functioning of the Ottoman provincial bureaucracy using the example of kocabasis. The problematic and main question of the article is "What was the role of kocabasis in the tax collection system in XVIIIth century?" The data used in the research were obtained from various classifications of documents in the Ottoman Archives (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri). The data were evaluated through an analytical inquiry, including cause-and-effect relationships.

The kocabasis played a pivotal role in the intersection of relations between the state and society within the Ottoman provincial structure by carrying out the task of tax collection. This duty encompassed the collection of taxes such as poll taxes, levies, tobacco and alcohol taxes. In addition to collecting taxes, the kocabasis were also responsible for determining the tax amounts. They performed these duties in collaboration with state officials. The tax collection role of the kocabasis required them to represent the state authority while simultaneously considering the demands of the local community. This situation highlights a position within the Ottoman provincial bureaucracy that illustrates a balance between a centralized and a decentralized structure.

In conclusion, the kocabasis were individuals tasked with collecting specific taxes and/or assisting in their collection within the XVIII century provincial bureaucracy. It is evident that they did not possess local authority based on societal or public power. The tax collection duties of the kocabasis do not imply the existence of a completely independent local bureaucracy or a strong local authority. In this regard, the analyses conducted indicate that, during the examined period, although the absolute central authority remained effective in the provinces, its bureaucratic boundaries had been expanded. In this context, it can be inferred that a fully independent local bureaucracy did not emerge despite the relaxation of central control in the XVIII century provinces.

Key words: Kocabasis, Tax, Greek, Central Authority, Decentralization.

Giriş

Egemenlik devri içerisinde üç farklı çağı yaşamış olan Osmanlı İmparatorluğu, değişim ve dönüşüm çabalarının yanı sıra istikrarlı politikalarıyla devlet düzenini korumayı başarmıştı. Dönemsel değişimlerin yanı sıra etkili bir merkezi yönetim yapısına sahip olan Osmanlı'da, vergi uygulaması, bu düzenin temel yapı taşlarından biriydi. Vergiler, Osmanlı

devletinin mali kaynaklarının büyük bir kısmını oluşturuyordu ve devletin ekonomik istikrarını sağlaması, askeri gücünü sürdürülebilmesi ve idari işleyişini devam ettirebilmesi için gerekli koşulların korunmasında önemli bir faktördü.

Hazine gelirleri; üretim, ticaret, mülkiyet üzerinden alınan gelir vergilerinin yanı sıra cizye gibi askeri vergiler, olağanüstü durumlar için alınan vergiler ve yerel vergiler gibi çok geniş bir çeşitlilik göstermekteydi. Vergi politikası, Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi otorite tarafından belirlenirken, vergi toplama ve hazineye aktarma görevleri, merkezden atanan kişilerin yanı sıra devletin yerel idare birimleri olan sancak ve kazalardaki görevliler aracılığıyla yürütülürdü. Bu işle görevli kişiler belirli bir bölge veya topluluk üzerinde vergi toplama sorumluluğunu üstlenirdi. Vergi politikası, İmparatorluğun bölgeleri ve toplumsal grupları arasında farklılık gösterirdi. Bu politika, devletin mali kaynaklarını sağlamak ve idari ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir araç olmuştur. Vergi toplama yöntemleri, vergi miktarları ve vergi muafiyetleri gibi unsurlar, zaman içinde değişmiştir ve dönemlere göre de farklılık göstermiştir. Özellikle Osmanlı'nın kurumsal anlamda büyük dönüşüm geçirdiği Tanzimat dönemiyle birlikte değişim gözlenmektedir. Bu makalede, Tanzimat öncesi süreçteki değişim anlaşılmaya çalışılmıştır. Makalenin amacı, XVIII. yüzyılda, Osmanlı vergi toplama sistemi içindeki yerel görevlilerin rolünü, etkisini ve yetkilerini kocabaşılar örneği üzerinde incelemektir. Tarafımızca daha önce yapılmış bir çalışmada,¹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerinde kocabaşılarının vergi toplama görevi ve bu görevin nasıl yürütüldüğüne dair çok sayıda belge tespit edilmiştir. Bu makalede, söz konusu belgeler incelenerek kocabaşılarının vergi toplama görevleri, hangi kurallara tabi oldukları, işleyişin nasıl yürütüldüğü ve hangi sınırlamalarla karşılaştığı araştırılmıştır. Böylece bu kişilerin Osmanlı taşra bu bürokrasideki rollerinin ve katkılarının ortaya konması hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda, ilgili arşivlerdeki belgelerden elde edilen veriler, analitik bir sorgulamayla, sebep sonuç ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmiş ve buradan çıkarılan bulgular yazıya aktarılmıştır. Tanzimat dönemi öncesine ait kayıtlar arasında XVIII. yüzyıla ait olanların nicelik olarak fazlalığı ve çeşitliliği nedeniyle araştırma, bu yüzyılla sınırlandırılmıştır. Makalenin problemi ve ana sorusu: "XVIII. yüzyıl vergi toplama sisteminde kocabaşılarının rolü neydi?" şeklinde belirlenmiştir. Yerli

¹ Önceki çalışmada kocabaşılarının vergi toplama göreviyle ayrıntılı bir değerlendirmeye gidilmemiş, kocabaşılarının kimler olduğu, devletle ve toplumla nasıl bir ilişki içerisinde olduğu analiz edilmişti. Bk. Filiz Yaşar, "18. Yüzyıl Osmanlısında Kocabaşılık: Görev İçin Aranılan Nitelikler ve Kurumsal İlişki Biçimi", *Turkish Studies*, S.13/8, 2018, s.259-285.

ve yabancı literatürde bu sorunsal etrafında henüz bir çalışma bulunmamaktadır. Zira kocabaşları konu edinen çalışma sayısı sınırlıdır.²

² Yerli ve yabancı literatürde "kocabaşlar"la ilgili az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu konuda en büyük katkı Özcan Mert tarafından gerçekleştirilmiştir. İlk olarak, 1995 yılında yayınladığı makalesinde, kocabaşlığı, terminolojik olarak değerlendirip kurumsal boyutuyla (seçilmeleri, resmen tanınmaları vs.) incelemiştir. Özcan Mert, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kocabaşı Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık İddiaları", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s.401-407. 2004 yılında yayınladığı ikinci makalesinde ise kocabaşların Tanzimat döneminde uğradıkları değişimi, Çeşme'deki uygulamalar üzerinden değerlendirmiştir. Özcan Mert, Tanzimat Döneminde Çeşme Kocabaşları (1839-1876), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.22(35), 2004, s.139-155. Son olarak, 2005 yılında yayınladığı makalesinde, kocabaşlığı ayanlıkla karşılaştırmıştır. Özcan Mert, "Keşan Âyanlığına ve Kocabaşlığına Giriş", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.42, 2005, s.159-177. Bunlar kocabaşlar üzerine Osmanlı arşivleri kaynaklarına dayanan öncü makalelerdir. Diyanet'in literatüre yeniden kazandırdığı İslâm Ansiklopedisindeki "Kocabaşı maddesi" de Özcan Mert'e aittir. Özcan Mert, "Kocabaşı", *DİA*, C.26, 2002, s.141-144. Ancak bu makalelerde, Kocabaşların vergi toplama görevleriyle ilgili bir değerlendirme bulunmamaktadır. Bu konuda en güncel çalışma tarafımızca 2018 yılında hazırlanmış yürütülmüş olan "18. Yüzyıl Osmanlısında Kocabaşlık: Görev İçin Aranılan Nitelikler ve Kurumsal İlişki Biçimi" başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, kocabaşların temel özellikleri ortaya konularak devletle ve kilise teşkilatıyla ilişkileri incelenmiştir. Yaşar, 2018, s.259-285. Bunun dışında yine güncel sayılabilecek bir çalışma Feryal Tansuğ'un İmroz ve Limni adalarının kocabaşlarıyla ilgili araştırmasıdır. Makalede kocabaşların, XIX. yüzyıldaki durumları incelenmiştir. Feryal Tansuğ, "The Kocabaşis as Intermediaries?: The Local and Central Administration in İmvros/İmroz and Lemnos in the Early 19th Century", *Belleken*, S. 78/281, 2014, s.223-244. Bunun dışında, Gilles Veinstein'ın Kalamata kocabaşları üzerine değerlendirmelerini içeren çalışması vardır. Gilles Veinstein, "Le patrimoine foncier de Panayote Benakis, Kocabaşı de Kalamata", *Journal of Turkish Studies*, S. XI, Harvard University, 1987, s.211-235. Yunanca literatürde ise bu konuda bir doktora tezi mevcuttur. Athanasios Fotopoulos'un "Osmanlı'nın İkinci Fetih Döneminde Mora'nın Kocabaşları (1715-1821)" başlıklı doktora tezi, kocabaşlardan hareketle Rum cemaat sistemi üzerine tespitler içermektedir. Bu tezde, kocabaşların genel özellikleri, yerel güçleri, görev ve yetkileri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Çalışma, kitap olarak yayınlanmıştır. Φωτόπουλος, Α. Θ., *Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία 1715-1821*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2005. Kocabaşlar konusunda bunların haricinde müstakil çalışma bulunmamaktadır. Yaptığımız literatür incelemesinde, Osmanlı toplumsal tarihi alanında yapılmış çeşitli çalışmalarda kocabaşlığın bahsi geçmiş ancak ayrıntıya yer verilmemiştir. Bu çalışmalar için bk. Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1992, s.7,53,78; Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul 1992, s.215; Mehmet Güneş, "Osmanlı Köy ve Mahalle İdarelerinde Yeni Bir Dönem: İhtiyar Meclislerinin Teşekkülü", *History Studies*, S.6(3), 2014, s.164,165,172,167 dipnot; Mehmet Yavuz Erler, "Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Dair Alternatif Bir Kaynak: Defter-i Liva-i Canik (1837)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2,(8), 2009, s.169-170; Dilara Dal, *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2008, s.29-40; Haydar Çoruh, *II. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî ve İctimaî Yapısı (1808-1839)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s.135-142; İlber Ortaylı, *Osmanlı*

Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra bölgelerinde vergilendirme, imparatorluğun mali sistemi ve yönetim yapısının bir parçası olarak gerçekleşirdi. Vergilendirme süreci, merkezi yönetimin belirlediği politikalar ve kararlar doğrultusunda işlerdi. Bu politika ve kararlar, kanun ve fermanlarla hukuki güvence altına alınırdı. Vergi toplama süreci, merkezi otorite tarafından denetlenirdi ve vergi tahsilâtını düzenleyen geniş bir bürokratik yapıya dayanırdı. Vergilerin toplanması ve denetimi, muhassıl, emin, mültezim gibi mali görevlilerin yanı sıra kadı, subaşı, âyan ve kocabaşı gibi taşra ve yerel görevlileri kapsayan geniş bir örgütlenmeyle yürütülmekteydi. Taşra bölgelerindeki vergi sistemi, merkezi otoritenin belirlediği vergi türlerini içerirdi ve vergi miktarları, yerel koşullara ve toplumsal yapıya göre değişebilirdi. Bu anlamda vergi toplama işlemleri, merkezi otoriteyle taşra arasındaki ilişkinin bir yansımasıydı. Bu doğrultuda merkez ve taşra görevlileri bu işleyişin ana bileşenleriydi. İşte bu noktadan hareketle, taşradaki yerel görevliler arasında olan “kocabaşılarının bu sürece katkısı neydi?” sorusu bu konudaki iş birliğini ve sürecin işleyişini yansıtmaları bakımından önemlidir. Bunu yanıtlayabilmek için öncelikle kocabaşılarının Osmanlı taşra bürokrasisi içerisindeki yeri anlaşılmalı çalışılmıştır. Daha sonra da kocabaşılarının vergi toplama sürecine katkısını tam olarak ortaya koyabilmek için vergilerle ilgili işlemlerdeki görevleri ve yetkileri tespit edilmiştir. Bütün bu incelemeler sonucunda kocabaşılarının vergi toplama sistemindeki rolü ve katkısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda ilk bölümde; kocabaşılarının yerel yapılanma içerisinde toplumsal ve idari pozisyonları genel hatlarıyla değerlendirilmiş, ikinci bölümde; vergi toplama işlemlerindeki görev ve yetkileri ayrıntılı bir şekilde ve örneklerle ele alınmıştır. Bu analizler sonucunda XVIII. yüzyıl Osmanlı taşra bürokrasisi içerisinde merkezi yönetimden yerel yönetime doğru yetki, görev, otorite aktarımı olup olmadığı sorunsalı kocabaşılar örneği üzerinden gözlemlenerek anlaşılmalı çalışılmıştır.

XVIII. Yüzyıl Taşra Bürokrasisinde Kocabaşılar

XVIII. yüzyıl genellikle, öncesindeki klasik dönemle veya sonrasındaki Tanzimat dönemiyle ilişkilendirilerek geçiş dönemi veya değişimin

İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim (Makaleler I), Turhan Kitabevi, Ankara 2004, s.278; İsmail Şahin, *Kıbrıs Başpiskoposluğu (1571-1821)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s.69; Μάρθα Πύλια, “Λειτουργίες και αυτονομία των κοινοτήτων της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη Τουρκοκρατία (1715-1821)”, *Μνήμων*, S. 23, 2001, s. 67-98; Cevdet Küçük (yay. haz.), *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihiçesi*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi-SAEMK, Ankara 2001; Gilles Veinstein, “Balkan Eyaletleri (1606-1774)”, R. Mantran (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-I: Osmanlı Devletinin doğuşundan XVIII. yüzyılın sonuna*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s.352-409.

başlangıç/hazırlık dönemi diye tanımlanmaktadır. Tarihçiler arasındaki yaygın kanı, klasik dönemin merkeziyetçi yapısının oldukça güçlü olduğu, XVIII. yüzyılın ise desantralizasyon veya yerelleşmenin görüldüğü dönem olduğudur. Son yıllarda yapılan çalışmalar, bu yüzyılda merkeziyetçi yapının henüz kaybolmadığını ortaya koymaktadır.³ Merkezi yönetim, ekonomik yapıyı düzenleyen kanun ve yönetmelikleri çıkarma yetkisine sahip olduğu sürece taşrada tam olarak desantralizasyon oluşturulması zordu.⁴ Buna karşın merkezi yapının taşradaki etkisinin önceki dönemlere oranla kırılmış olduğunu da görmezden gelmemek gerekir. Özellikle tımar sisteminin yerini iltizamın almasıyla yerel güç odaklarının öne çıktığı görülmektedir.

Bu gelişmeler doğrultusunda XVIII. yüzyıl Osmanlı taşra bürokrasisinin, merkezi yapının kontrolünde olan fakat aynı zamanda kendi iç dinamikleriyle

³ Handan Karakaş Demir, *A Matter of Belonging: Place Attachment Of Ordinary People In the 18th Century Ottoman Society*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2022; Fatih Erdem, *18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrısı'nda Muhassıllık İdaresi (H.1130-1199/M.1718-1785)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2021; Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020; Abdullah Sivridağ, Yılmaz Karaca, Ersin Kırca, Mehmet Selim Temel, Ali Coşkun (yay. haz.), *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi: Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1792*, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul 2019; Salih Özalp, *Taşra Kentinin Panoraması: XVIII. Yüzyılda Edirne Kazası Üzerine Bir İnceleme (1746-1747)*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019; Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet – Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016; Ali Yaycıoğlu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, Stanford 2016; Mehmed Öz, *Kânûn-ı Kadimin Peşinde – Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013; Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, Cambridge 2010; Cemal Kafadar, *Kim Varmış Biz Burada Yoğ İken*, Metis, İstanbul 2009; Hülya Taş, “Merkezî Mutlak Yönetim Modeli İçinde Yerel Unsurlar: Ankara Örneği”, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, (ed.)Erol Özvar-Arif Bilgin, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul 2008, s.191- 203; Dina Rızk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumunu Musul 1540-1834*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2008, s.3-12; Nuri Çevikel, “Değişim Döneminde Bir Osmanlı Eyâleti: Kıbrıs (1750-1800)”, *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, A. Ahmetbeyoğlu-E. Afyoncu(yay. haz.), Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.99-120; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000; Edhem Eldem, “18. Yüzyıl ve Değişim”, *Cogito*, 19, 1999, s.189-199.

⁴ Bülent Çelik ve Tanju Demir, bu tespiti, Batı Anadolu üzerine yaptıkları araştırmayla ortaya koymuşlardır. Osmanlı'nın bu gücü kaybettiği Rumeli'nin bazı yerlerinde ve Mısır'da, âyanlar yerel otorite olarak görülmesine rağmen, bürokrasinin kanun ve yönetmelikler etkili olduğu Batı Anadolu'da böyle bir durum gerçekleşmemiştir. Özellikle yeniçeri ocağının kaldırılıp devletin sadık bir silahlı güce kavuşmasından sonra Anadolu'da bir güce dönüşebilecek feodal yapılar hızla güç yitirmiş ve devletin merkezi gücü bunların yerini almıştır. Bülent Çelik-Tanju Demir, “III. Selim Döneminde Osmanlı Devleti'nde İzmir Şehri'ndeki Bazı Olaylarda Adem-i Merkeziyetçi Unsurlar”, *İzmir Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Serap Yılmaz Özel Sayısı*, Yıl:3 Sayı:7, İzmir 2017, s.144.

yürütülen bir sistem olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dinamiklerin etkili kalmasında, taşra yönetimini düzenleyen ve yerel düzeydeki idari işleri yürüten görevlilerin önemli rolleri olduğu varsayımı, bu araştırmadaki önemli hareket noktalarından biridir. Taşradaki her bir yetkili, kendi alanında sorumluluk sahibiydi ve vergi toplama, adalet sağlama, güvenlik temini ve idari işlerin düzenlenmesi gibi farklı görevleri yerine getirirdi. Mütesellim, mültezim, şehremini, defterdar, kadı ilk akla gelen isimlerdi. Taşradaki görevliler bunlarla sınırlı değildi. Bunların dışında çeşitli alt birimlere ayrılan bürokrasi içinde çok sayıda görevli vardı. Kocabaşı da bunlardan biriydi. Kocabaşı, şehir, kaza, kasaba, nahiye, köy, çiftlik gibi nerdeyse tüm idari birimlerde yer alırdı. “Etnik” veya mezhepsel çeşitliliğe göre birbirinden farklı olan Hıristiyan gruplar içerisinde yer alırlardı.⁵

Kocabaşılar, Osmanlı toplumunda Hıristiyan tebaanın temsilcilerini ifade ederlerdi ve bir tür ihtiyar heyeti olarak tanınırlardı. Kocabaşı terimi Osmanlı'nın çeşitli coğrafyalarında farklı isimlerle anılırdı. Osmanlı kaynaklarında “kocabaşı” dışında “koca” veya “reaya vekilleri” ifadeleri de kullanılırdı.⁶ Bunlara “arhont” denildiği de olurdu.⁷ Aynı ifade Yunanca kaynaklarda “archontas” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun haricinde bu kaynaklarda “demogerontas”, “Proestos” veya “Prokritos” gibi ifadeler kullanılırdı.⁸ Mustafa Oğuz, Girit şer'iyе sicillerinde “protokir” (başefendi) tabirinin kullanıldığını tespit etmiştir.⁹ Bunun dışında Balkanlar'da “çorbacı” terimi kullanılırdı.¹⁰ Özcan Mert, kocabaşının âyan ile eş anlamlı olduğunu iddia eder.¹¹ Kocabaşılar, Osmanlı Millet sisteminin bir parçası olarak taşra temsilcileriydi. Bunlar, millet sisteminin işleyişini sağlamak ve cemaat örgütlenmesini korumak amacıyla görevlendirilirdi. Ortodoks Rum cemaati içinde “milletbaşılığın” hiyerarşik yapısının alt kademelerinde yer almaktaydılar. Bunların, *milletbaşılardan* yardımcı görevlileri oldukları

⁵ Ö. Mert, kocabaşılardan, Hicaz bölgesi dışında Hıristiyan reayanın yaşadığı tüm idari birimlerde bulduklarını belirtir. Mert, 1995, s.401.

⁶ Mert, 2002, s.141.

⁷ Mert, 2002, s.140; 1995, s.402; Veinstein, 1995, s.401.

⁸ Φωτοπουλου,1995; Γιάννης Χατζίνης, «Ο Κοτζάμπασης του Καστρόπουρου», *Νέα Εστία*, том. 35, Атина 1944; Δημήτριος Χρύσανθος Παπασταματίου, *Οικονομικοκοινωνικοί μηχανισμοί και το προουχοντικό φαινόμενο στην οθωμανική Πελοπόννησο του 18ου αιώνα*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selanik 2009.

⁹ Mustafa Oğuz, *Girit (Resmo) Şer'iyе Sicil Defterleri (1061-1067)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002, s.434, 504, 553, 574.

¹⁰ Makedonya (Ohri kazası, C.ML. 52/2411) ve bugünkü Bulgaristan (Eski Zağra C.ML. 509/20733) coğrafyasına ait belgelerde “kocabaşı” ifadesi kullanılmıştı.

¹¹ Özcan Mert, kocabaşılardan Hıristiyanların âyanları olarak niteler. Mert, 2004, s.407.

söylenir.¹² Kocabaşlar hem idari liderlik hem de belirli görev ve sorumlulukları yerine getirme yetkisine sahiptilerdi.

Bunlar, devletin, çeşitli mali istekleri ve vergi meseleleri hususunda kendilerini muhatap aldığı bir nevi mahalli temsilci durumunda olan, buldukları topluluk tarafından seçilen ve sorumlusu olduğu cemaatin başı durumundaki kimseleri ifade ederdi. İncelediğimiz belgelerdeki kocabaşların çoğunluğu Ortodoks Rum tebaaya mensup kişilerdi.¹³

Kocabaşlar, buldukları köy veya mahallenin halkı tarafından seçilerek belirlenirdi.¹⁴ Tanzimat dönemi öncesinde görev süresinde sabit bir yıl sınırı yoktu fakat Tanzimat'la birlikte bu görev 1 yıl süreyle yapılar hale geldi.¹⁵ Bunlar, halk ile devlet arasındaki işleri yürüten, merkezi yönetime karşı halkın ve halka karşı da merkezi yönetimin temsilcisi konumundaki kişilerdi. Kendi topluluklarının işlerini görmek, devletle ilgili herhangi bir meselede onları temsil etmekle mükelleflerdi.

Bu yapı içerisinde idari yetkilere sahip liderlerdi. Kocabaşların sosyal statüleri, yetkinlikleri (yeterlilikleri) ve yetkileri temelinde toplumun öne çıkan simalarından olduğu gözlenmiştir. Kocabaşlar, muteber olarak kabul edilen kişiler arasından seçilen cemaat temsilcileriydi. Aynı zamanda görevlerini yerine getirebilecek yetkinlikte olan muhataplardı ve Osmanlı kanun ve kurallarına tabi olarak görev yapan kişilerdi. Bunların, toplum içinde söz sahibi olan kişiler oldukları ve genellikle de eğitilmiş kesimden geldikleri gözlenmektedir. Kocabaşlar, kendilerine verilecek görevleri yerine getirebilecek nitelikte kimseler olduklarından taşra bürokrasisinin sorumluluklarını yerine getirmek bakımından bu işlere yetkin kimselerdi. Bu çerçevede cemaatin temsilcisi ve devletin muhatabı olan kişiler olarak görev ve sorumluluk açısından yetkilendirilmişlerdi. Kocabaşların idari yetkileri sınırlıydı ve bu sınırlı yetki alanında elbette ki Osmanlı kanun ve kurallarına tâbi olarak hareket ederlerdi. İdari görevleri ise cemaat temsilciliği statüleriyle belirlenmişti. Cemaat temsilcisi olarak devlete karşı doğrudan sorumluydular. Bu sorumlulukta herhangi bir aracı kuruma ihtiyaç duymuyorlardı.

¹² Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, İstanbul 2004, s.163,176; Nuri Adıyeke, "İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, 255-261,257; Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, Ayraç Yayınları, Ankara 1997, s.61.

¹³ İncelediğimiz kayıtlar içerisinde 1796 tarihli Hatt-ı Hümayun'da Tekfurdağı (Tekirdağ)'ndaki tahsilât için Ermeni taifesi kocabaşlarından bahsedilmektedir. HAT.1463/22.

¹⁴ Kocabaşı seçimleri için bk. Mert, 2002; Mert, 2004.

¹⁵ Mert, 1995, s.404.

Sorumlulukları çerçevesinde devlet tarafından sorgulanır ve cezalandırılır ya da ödüllendirilirlerdi.¹⁶

XVIII. Yüzyılda Kocabaşılarının Vergi Toplama Görevi

Devletin zenginliğinin büyük dayanağı üretiminin vergi yoluyla hazinede toplanmasıyla gerçekleşiyordu. Osmanlı'da vergiler aynî ve nakdî olmak üzere iki şekilde toplanırdı. Klasik dönemdeki yapılanma; koşullar ve ihtiyaçlar değiştikçe aynî olarak alınmaya veya tımar sistemi gibi hizmet bedeliyle alınan gelirler, yerini nakdî gelirlere bırakmaya başladı. Bu durum, vergilerin toplanmasında görev alan kişilere daha çok ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Taşra bürokrasisinde bu iş için karşımıza çıkan ilk tahsildarlar mütesellimlerdir. Zamanla mütesellimlik yerel halktan kişilere geçmiştir. Bu kesim içinde en çok bilinenler âyanlardır. Kocabaşılar ise aynı görevi Hıristiyan topluluklarda icra eden kişilerdi.

Vergilerin toplanması işlemlerindeki görevleri, kocabaşılarının öne çıkan sorumlulukları arasındaydı ve taşra bürokrasisindeki işleyişin önemli bir parçasıydı. Kocabaşılar, buldukları topluluk/cemaat içerisinde vergi toplayan veyahut da toplanmasına yardımcı olan kimselerdi. Arşiv belgelerinden elde edilen bilgilere göre kocabaşılar, cizye, zecriye rusûmu (içki vergisi), tekâlif ve avârız vergilerinin toplanmasında görevlendirilirlerdi.

Gayrimüslim vatandaşlardan alınan cizye vergisi, Müslüman olmayan bireylerin İslam devletine tabi olduklarını kabul etmeleri karşılığında ödenirdi. Osmanlı'da gayrimüslimler, İmparatorluğun pek çok coğrafyasına dağılmış durumdaydı. XVIII. yüzyılda kocabaşılarının cizye vergisinin toplanmasında görevlendirilmiş olduğu yerleri incelediğimizde, Balkan coğrafyasında belirli bölgelerin öne çıktığını görüyoruz. Bu durum, çeşitli eyaletlerden merkeze gönderilen belgelerden tespit edilmiştir.¹⁷ Bu konuda özellikle Cezayir-i Bahri Sefid, Mora ve Rumeli eyaletleri öne çıkıyordu. Buralar, Ortodoks Rum nüfusun yoğun olduğu yerlerdi.

¹⁶ Vergi toplama görevlerinde ruhani bir kimlikle ve kilise teşkilatı aracılığıyla hareket etmemekteydiler. Tarafımızca “doktora sonrası araştırması” olarak yürütülmüş projede, millet sistemi çerçevesinde millet/cemaat temsilcisi olarak kocabaşılarının görev ve yetkileri detaylı bir biçimde analiz edilerek kocabaşı için aranan nitelikler tespit edilmişti. Buna göre ruhani liderlik vasfından ziyade cemaat temsilcisi olarak idari nitelikli görevliler olarak öne çıktıkları sonucuna varılmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarının değerlendirildiği makale için bk. Yaşar, 2018, s.259-285.

¹⁷ Bu tür belgeler, çoğunlukla cizye tahsilâtında yaşanan sorunları, kocabaşılarının hatalı davranışlarını veya bu konudaki yasadışı uygulamaları içermektedir. Cizye vergisi konusundaki yazışmalarda; Ege Adaları (C.ADL.51/3065; C.ML.48/2247; C.ML.601/24693; C.ML.504/20483), Mora (C.ML.662/27063; C.ML.620/25536; C.ML.742/30245; C.ML.394/16104) gibi Ortodoks Rum nüfusun fazla olduğu bölgeler dikkat çekmektedir.

Tekâlîf, avâriz ve zecriye rûsûmu için de aynı coğrafya öne çıkmaktadır.¹⁸ Bu bölgelerde Müslüman halkın tekâlîflerini âyanlar, Hıristiyan halkını ise kocabaşlar topluyordu. Örneğin, 1757 tarihinde yenilenen bir fermana göre Yenişehir-i Fenar'da Müslüman ahâleden toplanacak tekâlîf için âyanlar görevlendirilmişken, Agrafa nahiyesinin Hıristiyan ahâlisi için kocabaşlar görevliydi.¹⁹ Belgelerde "tekâlîf-i emîriyye" şeklinde kullanılan bu terim, toprak, hayvan mahsulleri, arazi ve bina gibi kaynaklardan alınan vergi ve resmleri ifade etmektedir. Bu vergilere avâriz türü vergiler de dahil edilirdi. Avâriz vergileri, başlangıçta düzenli olmayan gelirlerinden biriydi. Bu vergiler, hane, aile, çift, ocak gibi esaslara göre belirlenmekte ve genellikle savaş yıllarında veya ihtiyaçlara yönelik olarak toplanmaktaydı. Tekâlîf-i örfiyye adı altında avâriz akçesi ve çeşitli vergi türleri yer almaktaydı. Bunlar, avâriz hânesi esasına göre belirlenmekte ve her yıl vali, mütesellim, voyvodalar, ileri gelenler ve kadılar tarafından toplanmaktaydı.²⁰ Bu kişilere kocabaşları da ekleyebiliriz. Zira topladıkları vergiler arasında tekâlîf ve avâriz vardı. 1730 yılında Mora muhassılına ve kadılarına gönderilmiş bir mühimme kaydında kocabaşlara ödenen vergiler cizye, avâriz ve tekâlîf şeklinde belirtilmekteydi.²¹ XVIII. yüzyıla gelindiğinde tekâlîf ve avâriz vergilerinin sürekli hale geldiği bilinmektedir. Nitekim kocabaşlarla ilgili kayıtlarda, cizyenin yanı sıra veya haricinde tekâlîf vergileri için sıklıkla görevlendirildikleri anlaşılmaktadır. Yenişehir-i Fenar hem Müslüman hem Hıristiyan nüfusun yoğun olduğu Rumeli şehirlerindendi. 1746 yılında tekâlîf vergilerinin toplanmasıyla ilgili gönderilen uyarının, âyan ve kocabaşların her ikisine birden yapıldığı görülmektedir.²² Zira bu vergiyi Müslüman ahâleden âyanlar toplarken Hıristiyanlardan kocabaşlar topluyordu. Osmanlı döneminde gelişen Rumeli şehirlerinden biri olan Yenişehir-i Fenar'da Hıristiyan nüfus çoğunlukla köylerde, Müslümanlar ise kent merkezindeydi.²³

¹⁸Tekâlîf-i emîriyye vergileri: Rumeli Eyaleti (AE.SMHD.I.161/12191; AE.SMHD.I.185/14390; AE.SOSM.III.35/2484; C.ML.165/690) Cezayir-i Bahr-i Sefid (AE.SMST.III.196/15455; C.ML.194/8013; C.MF.185/9242; C.EV.649/32739) Mora (C.M..7/284; AE.SMST.III.119/9089; C.ML.552/22734). Zecriye Rûsûmu: AE.SSLM.III.182/10865; C.ML.598/24660.

¹⁹ AE.SOSM.III.34/2424.

²⁰ Devletin halka yüklediği olağan vergilere "tekâlîf-i fevkalâde" denir. Bunlar, "tekâlîf-i örfiyye" ve "tekâlîf-i şakka" olarak iki kısımdır. Tekâlîf-i örfiyye altında avâriz akçesi ve çeşitli vergi türleri yer almaktadır. Her yıl "Rûz-ı Hızır" ve "Rûz-ı Kasım" itibarıyla iki taksitte toplanmaktaydı. Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlîf", *DİA*, C.40, 2011, s.336-337.

²¹ A. {DVNSMHH.d...No: 137, Hüküm no:435.

²² AE.SMHD.I.161/12191.

²³ Bk. Duygu Kaya, *Yenişehir-i Teselya Kazası: 1454-1570*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu 2014; Volkan Ertürk, *Yenişehir kazasının siyasi, iktisadi ve içtimai tarihi (1487 mufassal, 1530 muhasebe-i icmal ve kanuni*

Bu nedenle de Müslümanlar için âyanların, Hıristiyanlar için de kocabaşılarının bu görevdeki yerel yetkililer olduğu söylenebilir. Nitekim, 1757 yılında tekâlif vergisinin fazla toplanmasına yönelik şikâyet üzerine, kent merkezinde âyanlara, köy ve nahiye gibi kırsalda ise kocabaşılara uyarılar yapılmıştı.²⁴ Fazla oranda vergi toplama zaman zaman karşılaşılan bir durumdu. Özcan Mert, kocabaşı seçimlerini incelediği çalışmasında kocabaşı olarak seçilen kişilerin özelliklerini sıralarken “halktan fazla vergi toplamayan” diye belirtmektedir.²⁵ Kocabaşılarının tekâlif vergilerini fazladan toplaması üzerine farklı bölgelere de benzer uyarılar gönderilmişti.²⁶ Bu durum işlerin adil ve kurallara uygun yürütülmesi için yapılan klasik bir tutumdu.

Kocabaşılarının görevini suiistimal ettiği durumlar da olmuyor değildi. Örneğin 1795 yılında Rumeli eyaletinin Dimetoka kazasına bağlı Alacaorta köyündeki tekâlif toplayan kocabaşı Acı Dimitraki, paraları topladıktan sonra iki arkadaşıyla birlikte Edirne civarına kaçmıştı.²⁷ 1766’da Mora’nın Karitene kazası kocabaşılarının bazıları, halktan fazla tekâlif toplamaları sebebiyle şikâyet edilmişlerdi.²⁸ 1778 yılına ait bir kayıta, Kalavrita kazası (Mora’da) kocabaşılarının benzer bir usulsüzlüğü olmuştu: Halktan fazla vergi toplayarak bunları zimmetlerine geçirmişlerdi. Bunun üzerine yakalanıp fazla toplanan meblağ iade edilmişti.²⁹ “Bu tür durumlarda paranın iadesiyle sorun çözüyor muydu yoksa farklı yaptırımlar da uygulanıyor muydu?” sorusu akla gelmektedir. Bunun yanıtı, 1778 tarihli bir kayıttan elde edilebilmektedir: Köstendil Mutasarrıfı Vezir Seyyid Hasan Paşa’nın Mora muhassıllığı sırasında verdiği bilgiye göre, Mora’da Kalavrita kazasının Kocabaşısı Çolak Anagosti ve arkadaşları cizye, mukataa ve çeşitli tekâlif vergilerini toplarken yolsuzluk yapmış ve bunun üzerine yine Mora eyaletinde olan Benefşe (Monemvasia) kalesinde hapsedilmişlerdi. Ancak daha sonra affedilerek bölgelerine geri dönmüşler ve görevlerine iade edilmişlerdi. Buna rağmen halktan zorla para toplayıp zimmetlerine geçirmek suretiyle görevi tekrar kötüye kullanmaları üzerine, görevden alınmaları istenmişti.³⁰ Konunun

devri vakıf kaydına göre), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2000.

²⁴ Yenişehir-i Fenar’a bağlı Ağrafa nahiyesi kocabaşılarını fazla tekâlif aldığı için uyarılmışlardı. AE.SOSM.III. 34/2424.

²⁵ Mert, 1995, s.403.

²⁶ 1777 yılında Selanik’teki Kesendire(Kassandra) yarımadasında kocabaşılar fazla tekâlif toplamaları için uyarılmışlardı. C.MF.185/9242. 1783 yılında Kırkkilise kazasına bağlı Üsküb köyü Kocabaşısı İstefani, halktan fazla para topladığı için şikâyet edilmişti. C.DH.336/16763.

²⁷ Gerekli tâkibatın yapıp firarilerin yakalanması için emir gönderilmişti. C.ADL.65/3918.

²⁸ C.ML.7/284.

²⁹ C.ML.552/22734.

³⁰ C.ML.620/25536.

merkeze bildirilmesiyle yapılan tahkikat sonrasında bu duruma son verilmesi için gerekenin yapılmasına ve ahaliden topladıkları paraların iade edilmesine karar verilmişti.³¹ Dolayısıyla haksız yere toplanan paranın iadesi dışında işlenen suçun niteliğine göre; tutuklama, görevden alma ve sürgün cezalarının verildiği görülmektedir. Nitekim 1751 yılında Limni adası kocabaşlarından Triandafilo ve Knakos vergi toplamadaki usulsüzlükleri nedeniyle Rumeli eyaletinde Paşa Livası'na bağlı İnöz'de kalebent cezasına çarptırılmışlardı.³² Vergi toplarken gerçekleşen usulsüzlüklerde kocabaşların hemen görevden alınmadığı ve uyarı verilerek sorunun çözülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.³³ Bu durum, usulsüzlüğün hangi düzeyde olduğuyla ilgilidir. Ancak aynı usulsüzlüğü tekrar etmeleri halinde görevden alınıp tekrar kocabaşı olmalarına müsaade edilmiyordu. 1787 yılına ait bir kayıta belirtildiğine göre; Kocabaşı Gogomoğlu Yenohari halka zulmedip fazla vergi topladığı için iki defa sürgün cezası almıştı. Bunun üzerine tekrar kocabaşı olmak istediğinde ise merkeze şikâyet edilmişti.³⁴ Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda kocabaşların görevlerini suiistimal ettiği durumlarda çeşitli uyarıların ve yaptırımların uygulandığı görülmektedir. Halktan fazla vergi toplama, zimmete para geçirme gibi usulsüzlüklerde bulunan kocabaşlar tutuklanabilir, görevden alınabilir, kalebent cezasına çarptırılabilir veya sürgün cezası alabilirlerdi. Bazı durumlarda, kocabaşlara ikinci bir şans verilerek göreve dönme veya devam etme imkânı tanınsa da tekrar suiistimal etmeleri halinde görevden alınmaları istenirdi ve bir daha kocabaşı olmalarına izin verilmezdi.

Reaya içerisinde çeşitli sebeplerle muafiyet sahibi olanlar vardı. Kocabaşların bu konuda dikkatli olmaları gerekirdi. Bir kocabaşının görev yaptığı yerde veya toplulukta muafiyet sahibi grupları/bireyleri tanınması ve onların özel durumunu bilerek hareket etmesi beklenirdi. Aksi takdirde, bu durum şikâyetlere yol açabilirdi. Örneğin, Midilli adasında yaşayan Molovalılar adlı grup, tekâlif vergisi ve yükümlülüklerinden muafıydı. 1774 yılında Midilli kocabaşlarının bu vergiyi talep etmeleri üzerine Molovalılar

³¹ C.ML.552/22734.

³² Limni kadısı tarafından kaleme alınmış ilamda belirtildiği üzere; kocabaşlık yapan terzi Triandafilo ile bakkal Knakoz Limni'de cizye ve mukataa gelirlerini toplamakla görevliydi. Görevlerini icraları esnasındaki suiistimleri dolayısıyla kalebent edilmişlerdi. Limni kadısının hükmünde kendilerini haklı gösterecek sağlam kefilleri olmadıkça serbest bırakılmayacakları bildirilmişti. C.ADL. 51 /3065.

³³ 1783 yılında Lekovikli (Arnavutluk) cizye mültezimlerinin tahsilâtında kocabaşların benzer yolsuzlukları tespit edilmişti. Bunun üzerine Yenişehir kadısına gönderilen bir hükümden anlaşıldığı üzere kocabaşların bu durumu tekrar etmeleri halinde görevden alınmaları emredilmişti. C.ML.656/26836.

³⁴ C.ML.307/12501.

tarafından şikâyet edilmişlerdi.³⁵ 1778 yılı kayıtları, benzer durumun Yanya'da yaşandığını göstermektedir. Bu kez bir grup değil, köy sakinlerinin vergi muafiyeti söz konusuydu. Aynı şekilde kocabaşılara uyarı ve emir gönderilerek sorun giderilmişti.³⁶ Merkezden gelen uyarılar, kocabaşılardan sorumluluklarını yerine getirme konusunda dikkatli olmalarını sağlamış ve haksız uygulamalara karşı caydırıcı bir rol oynamıştır.

Kocabaşılardan, “vergi toplama veya toplanmasına yardımcı olma” şeklindeki mali yetkileri, cizye vergisinde biraz daha geniş bir hâl alıyordu. Cizye vergisi, reaya içerisinde gelir düzeyine göre gruplara ayrılarak toplanmaktaydı. Reaya, âlâ-ı evsât-ednâ şeklinde üç grupta vergilendirilmekteydi. Bu noktada, kocabaşılar, cemaatin temsilcileri olarak kişilerin hangi grupta olduğunu ve ekonomik durumlarında bir değişiklik olup olmadığını en iyi şekilde belirleyebiliyorlardı. Cizye vergisi için tutulan kayıtlar dışında, kocabaşılardan bizzat kendilerinin bu işi pratik bir biçimde yürüttüğü gözlenmiştir. 24 Temmuz 1797 tarihli Donanma kadısı Mevlana Hocaşade Mehmed'in gönderdiği arza istinaden çıkarılmış bir hükümde; Santorini (Kiklatlar'da) adasında yaşayan Rumların ödemeleri gereken cizye ve tekâlif vergileri için kocabaşılardan, cemaat üyelerinin emlak varlığına göre, bir sınıflandırma yaparak vergileri toplaması emredilmişti.³⁷ Bu durum, kocabaşılar sayesinde vergi toplama prosedürünün daha kolay ve işlevsel yürütüldüğünü göstermektedir. Cizyesini ödemeyen olduğunda kendilerine yazılı emir verilmesi için merkeze müracaat ediyorlardı. Kocabaşılardan vergi görevinde cemaat içi vergi dağılımına yetkin olması, merkezi otoritenin yerel

³⁵ Midilli muhafızına ve Molova kadısına hitâben hüküm

Molova kazâsı reâyâsı mu'af ve müsellemler ve beher sene kapudân-ı deryâ taraflarına âit masârîftan hisselerine isâbet eden edâda kusurları yoğiken bu esnâda Midilli kocabaşının kapudân paşa masârîfından gayrı ve kendi kazâlarıçün zamm olunan masrûfâtı Molova reâyâsı üzerine tahmîl etmeleriyle kazâ-i mezkûr sefer vuku'uyla Sagri kalesine ta'yin buyrulan neferâta ve sair mahallere sarf eyledikleri masârîfı ancak Molova kazâsı reâyâsı edâ edip Midilli kocabaşılardan murâd eylemediklerinden ma'ada kapudân paşa masrûfunu kazâ-i mezbûr ile edâ edegeldiklerine bina'en Midilli masrûfunu dâhi Molova kazâsı realarından talep ve ehl-i örf ile yekdîl olup Midilli kazâları her veçhile ma'mûr ve Movola kazâsı sengistan ve mâl ve emlakları kalîl ve masrûflarını edâya iktirarları olmayıp kapudân paşa masrûfu dâhi her kazânın hâl ve tahmîllerine göre tevzi' olunmak bâbında mukaddemâ sâdır olan emr-i âli mücibince Midilli kocabaşılardan âmil olmayıp ehl-i örf istinâd ile Molova reâyâlarından masârîf-ı kesîre talep etmeleriyle kazâ-i mezkûr reâyâlarının malları diğer gün ve edâya kudretleri olmamakla kendi kazâlarında olan masraflarını edâ ve Midilli kocabaşılardan husûs-ı saîre için masârîf mutalebesi molova reâyâları üzerinden def' ve mütenbîh olmadıkları sûrette âsitane-i âliyede huzur-ı asîfide murafa'a-i şer' olunmak babında bir kıt'a emr-i Ali ısdar ve inayet buyrulmasını Molova ve Kolonya kadıları birer kıta i'lâmlarında Molova kazâsı ahâlisine bir kıta mahzarlarında tahrîr ve iltimas ederler.... 7Ca188. CML.194/8013.

³⁶ C.ML.165 /6906.

³⁷ C.ML. 504 /20483.

unsurlara düşünüldüğünden daha fazla yetki devrettiğini düşündürmektedir. Bu durum, merkezi otoriteyi sarsıcı bir etki olarak değerlendirilmemelidir. Daha ziyade merkezden çevreye doğru ve bir güç dengesi içerisinde hareket edildiğine işaret etmektedir. Bu yaklaşım, devlet mekanizmasının etkili bir şekilde işleyişini amaçlamış ve aynı zamanda yerel halkın ihtiyaçlarının daha etkin bir şekilde karşılanmasını sağlamıştır.

Arşiv belgelerinde “cizye kâğıdı” adı altında vergi mükelleflerinin kayıtlarından bahsedilmektedir. Bu kağıtlar, cizye miktarının belirlenmesinde kullanılmaktaydı. 1773 yılında Rumeli eyaletine bağlı Ohri kazasının reayası, kocabaşları aracılığıyla başka kazalardan daha düşük gelir seviyesinde gösterilen *cizye kağıtları* tedarik etmişlerdi. Bunlarla, “tenkis” diğer bir deyişle vergi indirimi veya feragati uygulamak istemişlerdi, fakat bu hileli durum fark edilince ellerindeki *cizye kağıtları* reddedilmişti. Sonrasında bu tür hilelere meyledilmemesi için tedbir olarak bu *kağıtların* sadece cizyedârlar aracılığıyla dağıtılması istenmişti.³⁸ Bu örnek, kocabaşların *cizye kağıtları* adı verilen kayıtlara erişebilir olduğunu göstermesi açısından önemlidir ve cizye vergisi toplama görevinde, kendisine verilmiş olan yetkinin derecesini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu konuda bir başka örnek, Rumeli Muhassılı Hüseyin Efendi'nin gönderdiği yazıdan elde edilmiştir; Rumeli eyaletine bağlı İlbasan Sancağının (Arnavutluk'ta) 1703-1704 yılına ait cizye vergisi toplanırken kocabaşların ellerindeki evraklarda eksiklik tespit edilmişti. Muhassıl Hüseyin Efendi, toplamda 2800 evrak olması gerektiği halde kocabaşların, bunları eksik gösterdiğini iddia etmişti. Bunun üzerine kadı, âyan ve diğer görevlilere, evraklarda bir tek kişinin bile eksik olmaması için, gerekenin yapılması emredilmişti.³⁹ Cizye vergisinin toplanması görevinde kocabaşların tam bir titizlikle hareket etmeleri beklenirdi.

³⁸ C.M.L.509/20733.

³⁹ 1114 ve 1115 senelerine mahsûb olmak üzere derûn-ı arzihâlde tahrîr olunan İlbasan sancağının cizyesi Rumeli muhassılı emvâl Hüseyîn efendinin uhdesinde olduğu mukayyid ve ahâli zimmetinde bir ferdi hâriç ve kağıtsız kalmamak üzere marifet-i şer'le ta-efhiz için bâ fermân emr-i şerîfe verildiği dâhi mestûrdur bu bâbda fermân saâdetlü sultânım hazretlerindir. 20 Ca 1115. Berât-ı şurût derkenarı mücibince yazıldı.

Devletlü inayetlü sultânım hazretleri sağ olsun

1114 ve 1115 senesine mahsûb olmak üzere bu kullarının uhdesinde olan Rumeli muhassallığına tâbi olan livâlardan İlbasan sancağında sâkin ve mütemekkin olan ehl-i zimmet kefere taîfelerinin evrâkları münâsebeleri iki bin sekiz yüz evrak olup âyân-ı vilayetten ve karye kocabaşlarından bazı kimesneler mani' olup mukâyeseleri olan ol miktar evrâk sorulmayıp kendine kalmakla taraf-ı mîrîye gadr-ı külli olmuştur [...] bir evrak kendine kalmamak üzere âyân-ı vilayet ve kocabaşları marifetiyle tevzi' olunup münâsebelerine küsur ve noksan gönderilmemek babında İlbasan kadısına ve sair âyân ve vilayete hitaben fermân-ı şerîfleri rica olunur ol bâbda emîr ve fermân devletlü ve saâdetlü sultânım hazretlerindir. Bende Hüseyîn Muhassıl. İE.DH.20/1900.

Kocabaşıların vergi toplama konusunda zorluklarla karşılaştığı da olmuştur. 1793 yılında Rumeli eyaletine bağlı Pınarhisar kazasının Hediyeeler köyü halkından vergilerini ödemeyerek köylerini terk edenler olmuştur. Bu durumda kocabaşı, köyden toplaması gereken 28.230 kuruşu bir türlü tahsil edememekteydi. Mağduriyetin giderilmesi amacıyla kadı efendi, durumu bildiren bir ilamı merkeze göndererek sorunun çözümü için köylülerin geri gönderilmesini talep etmişti.⁴⁰ Kocabaşının ahaliden toplaması gereken vergiyi tahsil edememesi sonucunda görevini yerine getirmekte zorlandığı belirtilmişti. Benzer şekilde, Tripoliçe'de (Mora'da) kocabaşıların cizye ve diğer vergiler nedeniyle eyalet hazinesine borçlanmış oldukları görülmektedir.⁴¹ Oluşturulmuş olan sistemin bozulmaması için bu tür sorunların çözümünde derhal gerekli müdahaleler yapılırdı. Osmanlı'nın bu

⁴⁰ Kazâ-i mezbûr muzâfâtından Hediyeeler karyesi kocabaşısı Hristo nâm zimmi 202 ve 4 senelerine mahsûben karye-i merkûme reâyâları üzerlerine lâzım gelen mübaya'at ve imdâd-i menzîl ve matlûbatı saîreye bâ hüccet-i şer'iyeye bi şartü-l rücu' reâyâ-yı mesfûre taraflarından vekâleten iki kıt'a defter-i mümza' mücibince kocabaşısı mesfûrun masarufı olan 28230 kuruşu edâda muhalefet birle karye-i merkûme reâyâları kazâ-yı ahâra ve Asitâneye firâr eylediklerini kocabaşı mersûm bâ-arzuhâl led'el-inhâ zimmi-i mersumun yedinde olan defteri mümza'ya yegan yegan dikkat ederek meblâğ-ı merkûmun sıhhati zâhire ihraç ve edâsı lâzım gelenlerden tahsîli bâbında sâdır olan emr-i âli lede'l-vüsul defatiri mezkûre cümle marifeti ve mârifet-i şer'le tesviye ve tanzîm olunmuş olup bir maddesinde ahâlinin şüpheleri olmayıp ancak reâyâ-yı mesfûre hilelerinden nâşi iyâl ve evlatlarını ahâr kazâyâ nakil ile kocabaşı-ı mesfûre gadr dâiyesinde olduklarını ahâli-i kazâ huzûr-u şer'de ihbâr ve der aliyeye takdim eyledikleri iki kıt'a defter mücibince vekil-i mersumun matlubu sahîhası olan meblâğ-ı merkûmun tahsil ve firâr eden reâyânın mevâ-yı kadimlerine nakil ve ircâları niyâzında oldukları Pınarhisar kadısı 'ilâm ve ahâlisi mahzârlarında tahrîr iderler. [Bunun üzerine verilen yanıtta]: ...tahsîline me'mur olanlara edâ ve fukarâna evâmîr-i 'aliyye ile vârid olan mübaya'at ve tekâliften ahâr ve zâhire kûsur ve noksan gelmek üzere emlak ve arâzi ve hâl ve tahmillerine göre mahallerinde cem' muvacehesinde mârifet-i şer'le tanzîm olunan tevzi' defteri mücibince herkes hissesine isâbet eden kazâsı ve ahâlisi bi-l müayyene edâ eylemeleri ve ra'iyet ve ra'iyeti oğullarından olup kadîmi karyeleri terk birle ahâr kazâ ve kur'ada sâkin-i menûd olan vakf reâyâsı (...) kadîmi karyelerine nakil ve iskan ettirilip şurût-ı merîyyeden olup bundan akdemce kocabaşı-yı mesfûr tarafından bâ 'arzuhâl inhâ olduğu üzere tekâlif-i masaruf ve her birinden Âsitâne-i saadetinde mevcûd ve ahâr kazâyâ mutasarraf ve perişân olan reâyânın mahallinde mârifet-i şer'le tanzîm olunan tevzi' defteri mücibince hisselerine isabet eden mebalîğin her biri ise ber müceb-i şurût buldukları mahallerde mârifet-i şer'le tahsil olunduktan sonra kadîmi karyelerine nakil ve iskan olunmamak bâbında sene-i sâbika evâ'il-i Ramazanında emr-i şerîfim verilmiş olduğu... şeklinde verilen yanıtta; gerekli kayıtların incelenip ödenmesi gereken miktarın yeniden hesaplanması, köylünün geri getirilip vergilerini de ödemeleri emredilmişti. C.DH.57/2819.

⁴¹ "... 1168 senesi Muharremü-l harâmının 25. gününden sene-i mezbûre cemâziye-l âhire guresine gelinceye taraf-ı devlet-i 'aliyyeden ihdâs eden [...] cizyemizin iktizâ eden emûr ve husûsuna harc ve masraf olan tarih-i mezkûra gelince bi'lcümle hesâb ve kitâb olunduktan min-haysü'l-mecmu' 115000 kuruşa baliğ olup meblâğ-ı mezkûr Mora hazinesinden istidâne alınmasıyla meblâğ-ı mezkûr 115000 kuruş vacibü'l-edâ ve lazîmü'l-kazâ deynimiz olduğunu muş'ar takrîrlerimiz hüccet-i şer'iyeye olsun dediklerinde..." C.DH.334/16680.

sistemi koruyabilmesini sağlayan önemli unsurlarından biri, resmi kayıtlardı. Bu amaçla, hem taşrada (tevzi' defteri) hem de merkezde ayrı ayrı kayıtlar(defterler) tutulurdu ve gerektiğinde uygulamalar, buralardan kontrol edilirdi. Yukarıdaki her iki örmekte de yaşanan sorunların çözümünde bahsedilen defterlerin yol gösterici olduğu görülmektedir. Bu tür denetimlere “sistemsel değişim” dönemlerinde daha çok ihtiyaç duyulurdu, çünkü, bir yandan yeni düzenlemeler uygulanırken diğer yandan eski düzendeki kontrolün elden çıkması gerekirdi. Bilindiği üzere Osmanlı'da 2 Mart 1793 tarihinde uygulamaya konan Nizâm-ı Cedîd ile yeni bir yapılanmaya gidilmişti. Bunu finanse etmek için de Îrâd-ı Cedîd Hazinesi oluşturularak mukataa gelirlerindeki devlet kontrolü artırılmaya çalışılmıştı.⁴² Taşradaki işleyişin yeni düzene intikalinde yaşanan sorunların çözümü için tevzi' defterlerinin ve merkezdeki kayıtların önemli referanslar olduğu daha ilk yıldan görülmektedir. 1793'te Mora eyaletinde Koron ve Modon kazalarının reayalarından cizye ve diğer masraflar için toplanacak vergi, 7.350 kuruş olarak belirlenmiş ve tahsil edilmişti. Ayrıca, altı aylık bir süre içinde kaza bölgesindeki menzil, avâız, hazariye vergileri ve diğer vilayet masraflarıyla birlikte 5.516 kuruş harcama yapılmıştı. İlgili harcamalar, iki defterde kayıt altına alınmış ve tüm halkın bilgisi dahilinde tahsilât gerçekleştirilmişti.⁴³ Sonrasında yapılan incelemelerde 300 kuruşluk fazla hesap olduğu tespit edilmişti. Ayrıca voyvodaların ve kocabaşlıkların, *nizâm-ı cedîd*le gerçekleşen yeni düzenlemelere aykırı bir biçimde, vergileri yanlış topladıkları iddia edilmişti. Bu durumun tetkiki için merkeze gönderilen defterin incelenmesi talep edilmişti.⁴⁴ Yapılan tahkikat sonucunda Mora valisi, Koron kadısı ve

⁴² Mehmet Genç, “Mukâtaa”, *DİA*, C.31, 2020, s.129-132.

⁴³ “...altı mâh zarfında kazâ-i mezbûrun menzîl ve avâız ve hazâriye taksitleriyle saîr mâsârîf-ı vilâyet 5516 kuruşa reside olmakla zikrolunan iki kıta defter mârifet-i şer' ve cümle ahâlî mârifetleriyle kazâ-i mezbûre[de] tevzi' olduğunu tahrîr ve beyan ederler defter-i mezkûre nazar olundukta veçh-i meşrûh üzere mu'tad belde olan masârîf-i ile cizye ve avâız ve hazâriye ve menzîl ve mübâşiriye ibaret olmak mulasebesiyle [...] Koron ve Moton mukata'ası mutasarrıfı dergah-ı âli kapucu başlıklarından vali'i Es-Seyyîd Ahmed Ağa kullarından isti'lam olundukta...” C.ML. 84/3858.

⁴⁴ “...mâsârîf-ı mezkûrdan cizye evrâkı götürme çuhadâra hîdmet olarak defter-i mezkûra dahil eyledikleri 300 kuruşun aslı olmamakla tenzîl olunmasını ve ma'ada mâsârîf-ı mezkûrdan mâl-ı mîrî ve Haremeyn ve mâl-ı hazariye ve ta'ahhüd reâyâdan gayrı diğer mâsârîf-ı müteferrikanın sıhhat ve adem-i sıhhati eğerçe ma'lûmu olmayıp lâkin masârîf-i mezkûre nizâm-ı cedîd vukû'undan mukaddem tevzi' olunan masârîfa nisbet ile ekîl [ve] kalîl ve gayet mu'tedil olduğunu ilâm etmekle bu sûrette i'lâmî mücibince kat'a aslı olmayan meblağ-ı mezbûr 300 kuruş hidmet mübâşiriye defter-i mezkûrun sarîhle furunhada olunup ancak Mora kazaları ahâlîleri der 'aliyyeye gönderdikleri defteri tenkîh ve ba'dehu irsâl ve mahâllinde fukarâ-yı ra'iyete tevzi' olunan emvâlin defterin başka olup mugayyîr nizâm-ı cedîd halât-ı vuku'una voyvodalar kocabaşlıkları ecza eyledikleri istima' olunmakta olmağla bunun sıhhat ve hakîkâtime tahsil-i itla' ile o makûle zulûmenin reâyâ fukarası üzerlerinden zulûmlerinin def'i husûsuna himmet ve mübâderet eylemeleri için işbu defterlerin tevzi'ine ruhsat maddesi derç olunarak

vilayetin ileri gelenleri tarafından belirtildiği şekilde sorunun çözümü sağlanmıştı.⁴⁵ Vergiler, resmi kayıtlarda belirtildiği miktarda toplandığından bu tür kayıtlar hem görevi icra eden kişiler hem de reaya için bir güvence niteliği taşımaktadır. 1795 yılında yapılan bir şikâyetle, Rumeli eyaletinin İnebahtı sancağında, kocabaşılardan diğer yerel kişilerle anlaşarak bir “sâlyâne” defteri oluşturup haksız vergi topladıkları iddia edilmişti.⁴⁶ Bu belge, sorunun nasıl çözüldüğünü yansıtmadığından olayın seyri takip edilememiştir ancak taşrada tutulan vergi defterlerinin haksızlıkların tespiti ve düzeltilmesi süreçlerinde etkili rol oynadığını göstermektedir.

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren devlet, ticaretin ve üretimin artırılması için bir dizi reform ve teşvik önlemi almıştı. Bunlar arasında yeni ticaret anlaşmalarının yapılması, ticaret yollarının geliştirilmesi, sanayi ve zanaatın desteklenmesi, yeni üretim merkezlerinin kurulması ve tarımın teşvik edilmesi gibi adımlar yer almaktaydı. Diğer yandan tımar sisteminden de vazgeçilmiş değildi. I. Abdülhamid döneminden itibaren bu konuda çeşitli düzenlemeler yapılmış: 1777 tarihli nizamnâmeyle birtakım yenilikler getirilmiş, ancak sonuçlar istenilen düzeyde olmamıştı. 1791 yılında yeni bir nizamnâme daha çıkarılmış, bu düzenlemede, sancak içinde ikamet etmenin zorunlu hale getirilmesi, sefere katılmayanların tımarlarının ellerinden alınması, alaybeylerinin ön plana çıkarılması, kadroların dondurulması gibi tedbirler yer almıştı. Ancak bu önlemlerde beklenen etkiyi sağlamamıştı.⁴⁷

Mukataa sistemi geri dönüşü olmayacak şekilde yaygınlaşmaya başlamıştı. Ahmet Tabakoğlu'nun belirttiğine göre, 1692/93 ile 1762 yılları arasında mukataalarda %60'a yakın bir büyüme gerçekleşmişti.⁴⁸ Aynı dönemde malikâne uygulamaları hızla genişleyerek büyüyordu.⁴⁹ XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, mukataa gelirlerinin toplanmasında kocabaşılardan taşradaki bürokraside etkin bir rol oynadığı gözlemlenmektedir. Örneğin, 1790 yılında

Mora valisine ve Koron kadısına ve âyân-ı vilâyete hitâben divân-ı hümayundan iktizasına göre emr-i âli tahrîri husûsunda emir ve fermân devletlü sultânım hazretlerindir. C.ML.84/3858.

⁴⁵ “Tahrîri mûcibince emri şerîf tahrîr olundu”. C.ML.84/3858.

⁴⁶ “...her biri bi'l-asâle ve bi'l-vekâle ikrâr ve takrîr-i kelâm edip bundan akdem kazâ-i mezbûrda âyânlık iddi'asında olan Arnabud ve taifesinden ve bazı kocabaşılarımız ittîfak ve kol mücerredleriyle sâlyâne defterleri tertîb ve meblağ-ı vukûyye zammıyla tevzi' ve tahsil etmeleriyle perakende ve perişan olmamız bâdî oldukların bundan akdem der'aliyyeye istirhâm eylediğimizde...”. C.ADL.8/506.

⁴⁷ Halil İnalçık, “Tımar”, *DİA*, C.41, 2012, s.168-73.

⁴⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Mâlîyesi*, İstanbul 1985, s.84-107.

⁴⁹ Malikâne sisteminin finansal gelişiminin toplumsal analizlerini içeren güncel bir çalışma için bk. Mehtap Çelik, “XVIII. Yüzyılda Devlet ve Toplum İlişkisine Bir Örnek: Adana Sancağı Örneğinde İltizâm Sisteminin Yeni Yöneticileri”, *DTCF Dergisi*, S.62/1, 2022, s.630-665; Aynı yazar, “Malikâne Uygulamasının İlk Yıllarında Yapılan Müzayedelere Dair Bazı Bilgiler: Midilli Sancağı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.39/68, 2020, s.251-279.

Enfiye Emîni olan Seyyid Numan Efendi, Ege adalarındaki enfiye mukataasının (tütün vergisi) kocabaşılar tarafından tahsil edilip teslim edilmesini istemişti. 26 Haziran 1790 tarihinde, Numan Efendi'nin takririne karşılık çıkarılan bir emirle, Akdeniz'deki adaların enfiye mukataası, “donanma tercümanı” aracılığıyla kocabaşılardan tahsil edilmesi istendi. Bu görevde, kocabaşılar, düzenleyeceği defterin bir örneğini donanma tercümanı ile birlikte bir mübaşir aracılığıyla haremeyn mukataası kalemine gönderip buraya kaydettireceklerdi. Bu verginin toplanmasında, onlara donanma tercümanı eşlik edecekti.⁵⁰ Bu durum, kocabaşılardan mukataa gelirlerinin toplanmasında etkin bir rol üstlendikleri ve bu görevi yerine getirirken merkezi otoriteyle iş birliği içinde hareket ettiklerini göstermektedir. Bu görevde, merkezi otoriteyle uyumlu bir şekilde çalışarak devlet mekanizmasının doğru işleyişine yardımcı olan bir işleve sahipti.

Benzer şekilde, Selanik'te bulunan gümüş madeni mukataası olan köylerin kocabaşıları ilgili mukataa tahsilâtını gerçekleştirmişti (1796).⁵¹ İltizam sisteminin yaygınlaşmasıyla gelişen iktisadi faaliyetlerle birlikte, vergi toplama yöntemlerinde ve mukataa düzenlemelerinde değişiklikler yaşanmıştı. Mukataa gelirlerinin mali hazineye aktarımı konusunda mevcut idari birimlerde yenilikler görülmeye başlanmıştı. Örneğin, bazı idari birimlerdeki gelirler birleştirilerek tek bir mukataaya bağlanıp veya ayrıştırılıp (parçalanıp) farklı mukataalara dahil edilebiliyordu. Bu süreç, kocabaşılardan vergi tahsilâtı faaliyetleri üzerinden takip edilebilmektedir. Bu yeni durumun, özellikle ilk yıllarda, birtakım karışıklıklara neden olduğu gözlenmektedir. Örneğin, Teselya bölgesinde bulunan Serfiçe kazasına⁵² bağlı bazı köylerin gelirleri aynı bölgede bulunan Alasonya mukataasına devredilmişti. Buraya bağlı Katafiye köyü halkı, tekâlif vergileri tahsili için Serfiçe kocabaşılarının kendilerinden bu vergiyi talep etmemelerini istemişlerdi.⁵³ Yeni düzenlemeler dolayısıyla tekâlifin geliri mukataaya aktarılmış olmalıydı. Kocabaşının bunu eskiden olduğu gibi tahsil etmesi artık mümkün değilken, bu talebi karışıklık yaratıyordu. Esasında, sistemsel değişimde kocabaşının yeni usule göre hareket etmesi beklenirdi. Netice olarak yeni düzendeki bu uygulamalar, dönemin idari ve ekonomik yapısını anlamamıza yardımcı olurken, devletin reform çabalarının bazı alanlarda başarılı olduğunu göstermekte ve mukataa sisteminin önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Mukataa sisteminin yaygınlaşması ve vergi

⁵⁰ C.ML.478 19468.

⁵¹ Selanik'te bulunan Sidrekapısı Gümüş Madeni Mukataası gelirlerinden olan üç köyün kocabaşıları Hristodori, Yanni ve Manoli toplaması gerekenden fazla tahsilât yaptıkları için denetlenmeleri isteniyordu. C.DRB.37/1841.

⁵² Serfiçe, Teselyanın elden çıkmasıyla (1881) Sancak merkezi haline gelmişti.

⁵³ AE.SSLM.III.243/14129.

toplama yöntemlerindeki değişiklikler, kocabaşılarının -kimi zaman zorluklar yaşasa da- taşradaki rollerini ve vergi tahsilâtı faaliyetlerini ön plana çıkarmıştır.

Bu verilere dayanarak, kocabaşılarının vergi tahsili görevinin yeni dönemde değişime uğradığını söylemek mümkündür. İltizam sisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte kocabaşılarının bu görevi mültezim olarak da üstlendiği gözlenmektedir. Mültezimlik, bir nevi özel teşebbüs niteliği taşıdığından bunu, kocabaşılarının vergi tahsildarlığı görevinden farklı tutmak gerekir. Zîra “mültezimlik usûl ve uygulamaları bakımından kocabaşılarının faaliyeti” üzerine -ileriki zamanlarda- müstakîl bir araştırma yapılması, bu konuyu daha iyi aydınlayacaktır. İncelediğimiz kayıtlarda Mora’da Badracık bölgesi mukataasının mültezimleri arasında kocabaşı Zimakos adlı bir kişinin olduğu tespit edilmiştir.⁵⁴ Netice olarak mültezimlik görevinin yaygınlık kazanması, kocabaşılarının geleneksel vergi tahsilâtı sorumluluklarının değişeceğine işaret etmektedir. Adem-i merkeziyet ilkelerine daha yakın olan mültezimlik faaliyetleri, mutlak merkeziyetçi yapıya daha yakın olan kocabaşılığın da kabuk değişmesine neden olacaktır.⁵⁵

Cizye, mukataa, tekâlif vergilerinin yanı sıra alkollü içki üzerinden alınan "zecriye rüsûmu"nun toplanması kocabaşılarının görevleri arasındaydı. Alkollü içeceklerin (müskirât) vergilendirmesi, mukataa sistemiyle merkezileşmiş ve 1792’de zecriye mukataası kurularak içkiden alınan vergiler zecriye rüsûmu olarak bu mukataaya devredilmişti.⁵⁶ İlgili mukataanın kurulduğu ilk yıla ait bir belgede görüldüğü üzere bu verginin toplanması için taşrada, kocabaşılar görevlendirilmişlerdi. Bu konuda, kocabaşılara zorluk çıkaranlar sert bir

⁵⁴ 1793 tarihli bu kayıttan, ilgili mukataa veyahut da Zimakos’un mültezimliği üzerine detaylı bilgi edinilememektedir. Kayıt, Badracık ve tevabi mukataasının bakiyesini tahsiline ait bir belgedir. C.ML.253/10460.

⁵⁵ XIX. yüzyılda kocabaşılarının vergi tahsilât görevindeki değişikliklerinin incelendiği bir çalışma tarafımızca planlanmaktadır.

⁵⁶ Başlangıçta taşra gelirleri arasında hem tımar hem de mukataa sistemi içerisinde yer alarak, rüsûm-ı hamr (şarap vergisi) veya cizye vergileriyle birlikte alınır. Sonrasında hamr mukataasına dönüştü. Daha sonra bu mukataa İstanbul Galata, Haslar ve Tevabii hamr ve arak mukataası olmuş ve mültezimlerin isteği üzerine İstanbul gümrüğüyle birlikte iltizama verilmiştir. 1670 yılında kapatılmışsa da 1688’de yeniden açılmıştır. 1689’dan itibaren ise duhân resmiyle birleştirilip maden mukataasına kaydettirilerek iltizama verilmiştir. 1792 ise zecriye rüsûmu olarak kullanılmıştır. Derviş Tuğrul Koyuncu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alkollü İçeceklerin (Arak ve Şarap) Üretimi, Ticareti ve Tüketimi: 1792-1839 İstanbul örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019; Derviş Tuğrul Koyuncu, “Hamr Mukataasından Zecriye Muhassıllığına: Osmanlı İmparatorluğu’nda Alkollü İçeceklerin Vergilendirilmesi”, *Toplumsal Tarih*, 321, 2020. s.26-29.

biçimde cezalandırılıyorlardı.⁵⁷ Daha detaylı bilgi edinmek için aynı yıldaki (1792) yazışmaları takip ettiğimizde, bu verginin toplanması görevinin yanı sıra tahsilâtın merkeze naklinin sağlanmasında kocabaşılara sorumluluk verildiği gözlenmektedir. Bu doğrultuda, verginin kocabaşılar tarafından toplanması ve ayrıca her kazadan iki kocabaşı belirlenerek bunların vergiyi İstanbul'a götürmesi emredilmişti. Bu emrin ulaştığı yerlerden biri olan Filibe'den 1792 yılında bu iş için Argir, Konstandin, Angeli ve Todori isimli kişiler seçilmişlerdi.⁵⁸ *Zecriye resmi* yüksek meblağda bir gelir olduğundan hesap işleri titizlikle yürütülmekteydi. 1793 yılında çıkarılan bir emirle, ilgili bölgelerde toplanacak vergi miktarının tespit edilip toplam miktarın hesaplanması istenmişti. Üsküp kazasına gönderilen belgeden anlaşıldığı üzere hesap işlemlerinde kocabaşılar görevlendirilmişlerdi.⁵⁹ Hıristiyan tebaanın yaşadığı her bölgede bulunan görevliler olmaları ve aynı zamanda taşradaki üretim sahalarını ve ürün miktarlarını tespit edebilecek kişiler olmaları, onları bu konuda öne çıkarmış olmalıydı. Bu kararda, yıllardır içinde buldukları taşra bürokrasisini iyi biliyor olmalarının payı da olmalıydı. Zira aynı belgede Üsküp kazası kocabaşısı, bölgenin bağlarının az olduğunu ve toplam mahsulün (bölgenin) kendi ihtiyacını bile karşılayacak durumda olmadığını öne sürerek kaza için belirlenmiş miktardan 500 kuruşun azaltılmasını istemişti.⁶⁰ Bu da bölgeyi ve bölgedeki üretimi iyi biliyor olduklarını göstermektedir. Bu anlamda hem bilirkişi hem de icraya yetkili kişi olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

"*Zecriye resminin* tespitinde ve toplanmasında tek başlarına mı yetkili idiler?" sorusu -o dönemde- Osmanlı'da yerel görevlilerin otoritelerinin artıp artmadığını değerlendirmek açısından önem taşımaktadır. Ayrıca mukataa ve malikâne uygulamalarıyla birlikte merkez-çevre ilişkilerinde taşra lehine bir denge değişimi olduğunu düşündüren gelişmeler, "XVIII. yüzyıl sonunda taşra bürokrasisinde desantralizasyon yansımaları mı görülüyordu?" sorusunu da akla getirmektedir. Bunların yanıtını bulmak için *zecriye mukataası*

⁵⁷ Sisam Adasındaki *zecriye rüsûmunu* toplamakla görevli kocabaşısına karşı çıkıp huzursuzluk çıkararak Acı Yanni, Aleksi ve Konstantin isimli kişiler ceza olarak Kıbrıs'a sürgün edilmişlerdi. C.ZB.72/3552.

⁵⁸ Belgede, Filibe'den gönderilen bu kişilerden kocabaşı değil, çorbacı diye bahsedilmektedir. C.ML.532/21807. Bugünkü Bulgaristan coğrafyasında olan ve bir dönem Rumeli beylerbeyliğinin merkezi de olmuş olan Filibe, tipik bir Balkan kenti olduğundan bu görevlilere kocabaşı yerine "çorbacı" denmiştir. Bu da yukarıda belirtildiği üzere kocabaşılara Balkanlarda çorbacı dendiğini desteklemektedir. Rumeli, Ege Adaları, Mora ve Teselya ve hatta Arnavutluk bölgelerindeki Hıristiyan tebaa ağırlıklı olarak Ortodoks Rumdu ve buralara ait belgelerde kocabaşı terimi kullanılmaktaydı. Bunun dışındaki Balkan coğrafyasında "çorbacı" denmekte olduğu görülmektedir.

⁵⁹ C.ML.612/25227.

⁶⁰ Aynı belge C.ML.612/25227.

tahsilâtının prosedürünü yansıtan belgeler daha yakından incelenmiştir. 1796 tarihinde zecriye muhassılı ve İstanbul Emtia Gümrüğü Emîni Halil Efendi'nin, hasılatın toplanması için güvenilir adamlarını görevlendirmişti.⁶¹ Bu durumda zecriye vergisi toplanırken kocabaşılara eşlik eden görevliler olduğu ortaya çıkmıştır. Bu konuda kocabaşılardan yetki ve otoritesinin “paylaştırılmış” olması XVIII. yüzyılda yerel bir otoriteye dönüşmüş olma ihtimalini zayıflatmaktadır.⁶²

İncelediğimiz belgelere dayanarak Kocabaşılardan vergi toplama görevlerinin resmi yazışmalarla tasdik edildiğini gözlemleyebilmekteyiz. Osmanlı bürokratik düzeni içerisinde, devlet tarafından herhangi bir göreve atanmış kişilerin resmîyeti; berat, ferman, hüccet, gibi yazılı beyanlarla teyit edilirdi. Böylece bu kişiler resmen devlet adına o işi yapmakla yükümlü hale gelmiş olurdu ve aynı zamanda bürokratik ilişkilerde, tanınırlığı resmîleşmiş olurdu. Bu doğrultuda, “Kocabaşılara, vergi toplama görevleri için resmi bir görevlendirme yapılıyor muydu?” sorusunun yanıtı, yol gösterici olacaktır. Bu nedenle incelediğimiz yazışmalarda bu bilgi sorgulanmıştır. 1802 yılında Zecriye Muhassılığını yapan Seyyîd Mehmed Vahîd Efendi'ye gönderilen yazıda istenen bilgi elde edilmiştir. İlgili belge, Zîştovi kazasının zecriye rûsûmu ödemeleriyle ilgiliydi. Yazıda, verginin bir kısmının ödenmiş olduğu geri kalan kısmının ise belirli bir süre içerisinde ödeneceği belirtilmektedir. Ancak asıl dikkat çekici olan, kocabaşılardan görevlendirilmelerinin, muhassılın emrinin yanı sıra bölge nâibinin i'lâmıyla resmîleşmiş olmasıydı: “... kocabaşılardan hüccet-i şer'îye müteahhid olduklarını nâtik mukaddema i'lâm ve tahrîratı vârid ...”⁶³ Bu ifade kocabaşılardan vergi toplamak için artık resmi bir görevli olarak kabul edildiğinin göstergesidir.

⁶¹ Belgede; Bozcaada zecriye rûsûmunun hâsılâtını toplamak için Halil Efendi'nin görevlendirdiği kişi ile kocabaşılardan anlaşarak zecriye rûsûmundan bir kısmını gizledikleri belirtilmektedir. Zecriye muhassılı Halil Efendi, Bozcaada'nın zecriye rûsûmunun hâsılâtını toplamakla görevlendirdiği bir kişi ile buradaki kocabaşılardan yolsuzluk yaptığını tespit edip merkeze bildirince bu konuda tahkîkât başlatılmıştı. C.ML. 258/10621; C.ML. 258/10621.

⁶² Bu konuda bahsi geçen görevlilerle ne tür bir iş bölümü ve yetki paylaşımı yapıldığı araştırılmaya muhtaçtır. Ancak incelediğimiz kaynaklar bu soruya yeterli yanıt vermemektedir.

⁶³ Belâd-ı cedîd-i hümâyûn hazinesi tarafından zecriye muhassılığın edâya [okunmuyor] Seyyid Mehmed Vahid zîde mecdihûnun takdîr eylediği takrîri mefhûmuna Zîştovi kazasının bedel-i mukata'a rûsûm-ı zecriyesi olan 12000 kuruş 1214 senesine mahsûben gayr-ez teslimat ve havâle bâkî kalan 4000 kuruş 15 senesi Ağustos ibtidâsına zecriye [okunmuyor] edâ ve teslimat kocabaşılardan hüccet-i şer'îye müteahhid olduklarını nâtik mukaddema 'ilâm ve tahrîrat-ı vârid kullarının imrâr-ı dikkat ve müsamaha eylediklerine mebnî bundan akdence tahsil için emr-i şerîfim isdar ve mübâşir marifetiyle ba'is ve tisyar olunmuştur el-haletü hâzihi Zîştovi nâibinin bu def'a vârid olan ilâmâtı (...) merkûm Alinin zecriyeyi tahsil ve ahz eylemesine da'ir emîr ve fermânım yoğken bilâ senet voyvodamıza verdik deyû cevâb eylediklerini ...

Zecriye rüsûmunun tahsilâtı işlemlerinde kadı veya nâib gibi hukuki yetkililerin bu bürokratik süreçte yer aldıklarını görüyoruz. Osmanlı'da gerek tımar gerekse iltizam sistemlerinde, vergi toplama aşamalarında kadıların ve nâiblerin görev aldıkları ve vergi tahsildarlarına yardımcı oldukları bilinmektedir. Kocabaşılıkların tahsilâtlarında kadıların aynı şekilde yer aldıkları gözlenmektedir. 1796 senesinde Vidin kazasından toplanması gereken zecriye rüsûmunun bir kısmı hazineye ödenmişti, ancak geri kalan kısmı, kocabaşı tarafından henüz teslim edilmemişti. Bu durum, kadı efendi tarafından merkeze bildirildiğinde, kadıya hitaben; Vidin kazasının reayaları tarafından Hicrî 1208 yılı bütçesine ödenmesi gereken 3.000 kuruşluk verginin henüz teslim edilmediği hatırlatılarak verginin tahsil edilmesi için emir gönderildiği belirtilmiş ve sürecin takibi kadıya bırakılmıştı.⁶⁴ Bu durum, kocabaşılıkların taşra bürokrasisi içerisinde resmi yetkililerle ilişkilerini yansıtmaktadır. Bu ilişki, kocabaşılıklarla kadı veya nâib gibi hukuki yetkililer arasında iş birliği ve denetim şeklinde gerçekleşiyordu. Kocabaşılıklar vergi toplama görevini yerine getirirken, kadı veya nâibler vergi tahsilâtını hukuki ve idari açıdan takibini sağlıyorlardı. Bu şekilde, vergi tahsilâtının hem idari hem de hukuki boyutları arasında koordinasyon ve iş birliği sağlanıyordu. Kocabaşılıklar, vergi toplama sürecinde resmiyetlerini kadı veya nâibler aracılığıyla elde ediyorlardı ve devlet adına görev yapma yetkisini kazanıyorlardı. Bu şekilde, devlet

kocabaşılıktan vesa'ir söz sahiplerinden tamamen tahsil olunmak için emr-i şerîfim sudûrunu tahrîr etmekle... C.ML. 598/24660.

⁶⁴ ...Medîne-i Vidin kazâsı reâyâlarının 208 senesine mahsûben deruhte ve iltizâm eyledikleri rüsûm-u zecriyeleri bedeli olan 3000 kuruş bu ana dek henüz gelip teslim olunmazlığına binâen mâl-ı mezkûru bir kâdim akdem ve bir sa'ad mukaddem kabzına me'mura teslimen irsâl olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı celil'üş-şan husus-ı mezbûra ve mâl-ı mezkûrun kabzına me'mur Tahir Tatar kulları bendiyle beher sene-i mezbûre mahkemesine vâsil ve imtisâlen bâ'de't-tescîl cümle muvâcehesinde feth ve kıraat olundukta (...) ma'rûz-ı bendeleridir ki derkenarda mezkûr 3000 kuruş 8 senesi zecriyelerinden fakat 1800 kuruş teslimatlarına göre 1200 kuruş bekâyâ kaldığı iş bu 'ilâm-ı şer'iden müsteban ancak sene-i mezbûreye mahsûben çakmakçı Piyo ve Kostanti Papa ve tuhafî'n-nâm iki def'ada 6000 kuruş zecriye nâmıyla makbuzları olduğu vârid ve takdîm olunan rumî'l-ibare muhızlılarıyla reâyâ taraflarından ifâde ve beyân olmakla bu sûrette teslim ve ahz olunan meblâğ-ı mezkûr 1800 kuruştan ma'ada kocabaşı-yı mersûmun zimmetlerinde kalan 4200 kuruşun cânib-i mîrî için tahsîli iktizâ etmekle edâsında tereddüd ve muhalefet edenleri olur ise li-ecli't-te'dib der âliyye ihzâr olunacakları beyânıyla [...] ol babda emîr ve fermân devletlü inayetlü sultanım hazretlerindir... Sen ki kadı-yı mûmâ-ileyhsin bu def'a der 'Aliyyeme gönderdiğin ilâmın mefhûmunda Vidin kazâsı reâyâlarının 208 senesine mahsûben deruhte ve iltizâm eyledikleri rüsûm-i zahiriyyeleri bedeli olan 3000 kuruş bu ana dek dönüp gelip teslim ve ahz olunduğuna mebnî meblâğ-ı mezbûrun tahsîli bâbında sâdır olan emr-i âli-şanım mücibince rüsûm-ı merkûma mutâlebe olundukta... C.ML. 468/19035.

görevlileriyle yakın bir ilişki içinde bulunuyor ve vergi tahsilâtının düzgün bir şekilde yürütülmesinde aracı bir rol oynuyorlardı.

Sonuç

Osmanlı taşra yapısında devlet ile toplum (cemaat) arasında *aracı* rol üstlenen Kocabaşılar, vergi toplama işini yürütmekle sorumlu görevliler arasındaydılar. İncelemelerimiz doğrultusunda, kocabaşıların vergilerle ilgili yetkileri açısından görevleri: “Devletin vergi gelirlerini toplamak ve/veya toplanmasına yardımcı olmak” şeklinde tanımlanabilir. Kocabaşılar, cizye, tekâlif, tütün ve alkollü içki vergilerini topluyorlardı. Bu konudaki yetkileri resmi olarak da tanınmıştı. İncelediğimiz kaynaklarda, kocabaşının kimi zaman miktarı devlet tarafından belirlenmiş vergileri toplamakla veya bunları toplayan yetkililere yardımcı olmakla görevlendirilirken kimi zaman ise bundan daha büyük bir sorumlulukla görevlendirildikleri anlaşılmaktadır. Bu sorumluluk, toplanacak vergi miktarının bizzat kocabaşı tarafından belirleniyor olmasıydı. Dolayısıyla kocabaşı aynı zamanda cemaat üyelerinin gelirlerine göre bir sınıflandırma yapma yetkisine sahipti. Bu sorumluluk, görevlerinde, düşünüldüğünden daha “profesyonel” bir konumda olduklarına işaret etmektedir. Taşra bürokrasisi içerisinde sadece “yardımcı” veya işleri kolaylaştırıcı bir “aracı rol” üstlenmiyorlar aynı zamanda “uzman” bir yetkili vasfıyla hareket ediyorlardı.

Kocabaşılarının vergi toplama görevinde “kurumsal pozisyonlarına” bakıldığında, devlet organları ve görevlileriyle iş birliği içinde oldukları gözlemlenmiştir. Buna karşın, bu görev sürecinde, kilise teşkilatından görevlilerle veyahut da millet sistemi örgütlenmesi içerisinde Hıristiyan cemaatinden kimselerle iş birliği konusunda bilgi sahibi olunamamıştır. Osmanlı döneminde oldukça detaylı ve düzenli tutulmuş olan cemaat kayıtları olduğu bilinmektedir. Kocabaşının kendi cemaatinden kimselerle iş birliği içerisinde hareket edip etmediği Ortodoks Rum topluluğunun cemaat kayıtlarıyla tespit edilebilir.

Kocabaşılarının vergi toplama görevi, taşra toplumunda devletle cemaat arasında bir konumu yansıtmaktadır. Görev ayrıntılarına baktığımızda, kocabaşılarının bu işin “her iki tarafında” yer aldıklarını görebilmekteyiz. Çünkü bu kişiler hem devlet yetkilisi hem de toplumun *sivil* bir üyesiydiler. Bu görev sayesinde kocabaşılar, devlet otoritesini temsil ederken aynı zamanda yerel cemaatin taleplerini de gözetmekteydiler. Cizye ve tekâlif vergilerinin toplanma usullerinde görüldüğü üzere cemaat üyelerinin vergi mükellefiyeti düzeylerinin tespitinde belirleyici rol oynuyorlardı. Ancak bu durum ve yetki, merkezi otoriteyi sarsıcı bir etki yaratmak yerine, merkezden çevreye doğru bir güç dengesi içinde, devlet mekanizmasının doğru işleyişini

sağlamayı ve yerel halkın ihtiyaçlarını daha etkin bir şekilde karşılamayı amaçlayan bir düzeni yansıtmaktadır. Bu durum, XVIII. yüzyıl Osmanlı taşra bürokrasisinde mutlak merkezîyetçi yapı ile adem-i merkezîyetçi yapı uygulamaları arasındaki dengeyi gösteren bir konumu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Kocabaşılar, Osmanlı Hıristiyan toplumunda, sosyal, idari, kültürel ve ekonomik yetkilere sahip temsilciler olarak, varlıklarını devam ettiren kocabaşılar, XVIII. yüzyıl taşra bürokrasisindeki işleyişte “bazı vergileri” toplama ve toplanmasına yardımcı olma görevini üstlenmiş yerel görevlilerdi. Onların bu görevleri icrasındaki yetkileri ve bürokratik ilişkileri, yüzyılım başlarında geleneksel dokuyu yansıtan bir sistemle kendini göstermekteyken yüzyıl sonundaki konjonktürel değişime paralel olarak genişletilerek sürdürülmüştü. Dolayısıyla XVIII. yüzyıl boyunca yetki kaybı yaşamaksızın konumlarını korumuşlardı. İltizam sisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte, mukataanın artması sonucu gelişen mali değişimlere eklenilerek yetkilerini sürdürmüşlerdi. Bu yönüyle, kocabaşılarının vergi görevleri, XVIII. yüzyıl bürokrasisi açısından; merkezîyetçi yapıdan adem-i merkezîyetçi yapıya doğru bir değişimi yansıtmaktaydı. Ancak görev ve yetkileri doğrultusunda yerel bir otoriteye dönüştüklerini veyahut da yerel bürokrasi içerisinde güçlenerek büyümüş olduklarını söylemek henüz mümkün değildir. Özellikle kadı veya nâib gibi geleneksel yapının doğrudan merkeze bağlı unsurları tarafından yetki denetimi altında olmaları, mutlak merkezî otoritenin taşrada hala etkili olduğunun göstergesidir. Öte yandan zecriye resminin toplanması prosedürlerine bakıldığında, kocabaşılarının geniş bir yetkiye rağmen tek başlarına bir otorite olmadıkları gözlenmektedir.

Sonuç itibarıyla kocabaşılarının vergi toplama ve toplanmasına yardımcı olma görevleri, XVIII. yüzyılda yerelleşme (veya yerelleşmenin güçlenmesi) açısından anlamlı bir tablo oluşturmamaktadır. Buna karşın kocabaşılarının vergi görevleri üzerinden yaptığımız inceleme, XVIII. yüzyıl taşrasında ne çok gevşek bir merkezî bağın ne de tam bağımsız yerel bürokrasisinin olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tasnifleri (BOA)

İbnülemin Tasnîfi

Şikayet İE.ŞKRT.544, 1142.

Dahiliye İE.DH.20/1900.

Cevdet Tasnîfi

Adliye C.ADL.8/506; 65/3918; 51 /3065.

Dahiliye C.DH.334/16680; 336/16763; 57/2819.

C.DRB.37/1841.

Zaptiye C.ZB.72/3552.

Evkaf C.EV.649/32739.

Maarif C.MF.185/9242.

Maliye C.ML.48/2247; 84/3858; 84/3858; 165 /6906; 194/8013; 253/10460; 598/24660; 612/25227; 620/25536; 552/22734; 258/10621; 601/24693; 532/21807; 656/26836; 662/27063; 742/30245; 509/20733; 478/19468; 307/12501; 504 /20483; 7/284; 258 10621; 468 /19035; 21807; :25227; 165/690; 194/8013; 394/16104; 52/2411.

Ali Emiri Tasnîfi

AE.SMST.III.196/15455; 119/9089; 182 /10865; 243/14129.

AE.SOSM.III.35/2484; 34/2424.

AE.SMHD.I.161/12191; 185/14390.

Hatt-ı Hümayûn HAT1463/22.

Mühimme Defterleri A. {DVNSMHM.d.No:137, Hüküm no:435.

Araştırma İnceleme Eserler

Adıyeke, N. (1999). “İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 255-261.

Augustinos, (1997). *Küçük Asya Rumları*, Ayraç Yayınları, Ankara.

Barkey, K. (2016). *Eşkıyalar ve Devlet – Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Çelik, B.-Demir, T. (2017). “III. Selim Döneminde Osmanlı Devleti'nde İzmir Şehri'ndeki Bazı Olaylarda Adem-i Merkeziyetçi Unsurlar”, *İzmir Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Serap Yılmaz Özel Sayısı*, S. 7, s. 135-147.

Çelik, M. (2020). “Malikane Uygulamasının İlk Yıllarında Yapılan Müzayedelere Dair Bazı Bilgiler: Midilli Sancağı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 39/68, s. 251-279.

Çelik, M. (2022). “XVIII. Yüzyılda Devlet ve Toplum İlişkisine Bir Örnek: Adana Sancağı Örneğinde İltizâm Sisteminin Yeni Yöneticileri”, *DTCF Dergisi*, S. 62/1, 2022, s.630-665.

Çevikel, N. (2001). “Değişim Döneminde Bir Osmanlı Eyâleti: Kıbrıs (1750-1800)”, *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, (yay. haz. A. Ahmetbeyoğlu-E. Afyoncu), Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 99-120.

- Çoruh, H. (2008). *II. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî ve İctimai Yapısı (1808-1839)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Demir, H. K. (2022). *A Matter of Belonging: Place Attachment Of Ordinary People In the 18th Century Ottoman Society*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Dal, D. (2008). *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Eldem, E. (1999). "18. Yüzyıl ve Değişim", *Cogito*, S. 19, s. 189-199.
- Erdem, F. (2021). *18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrısı'nda Muhassıllık İdaresi (H. 1130-1199/M. 1718-1785)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Erler, M. Y. (2009). "Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Dair Alternatif Bir Kaynak: Defteri Liva-i Canik (1837)", *The Journal of International Social Research*, S. 2 (8), s. 169-190.
- Ertürk, V. (2000). *Yenişehir Kazasının Siyasi, İktisadi ve İctimai Tarihi (1487 Mufassal, 1530 Muhasebe-i İcmal ve Kanuni Devri Vakıf Kaydına Göre)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Eryılmaz, B. (1992). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Faroqhi, S. (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Genç, M. (2020). "Mukātaa" Maddesi, *DİA*, C. 31, s.129-132.
- Güneş, M. (2014). "Osmanlı Köy ve Mahalle İdarelerinde Yeni Bir Dönem: İhtiyar Meclislerinin Teşekkülü", *History Studies*, S.6 (3), s.163-177.
- İnalçık, H. (2012). "Tımar" Maddesi, *DİA*, C. 41, s.168-73.
- İnalçık, H. (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Kafadar, C. (2009). *Kim Varmış Biz Burada Yoğ İken*, Metis, İstanbul.
- Kaya, D. (2014). *Yenişehir-i Teselya kazası: 1454-1570*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu.
- Kenanoğlu, M. (2004) *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, İstanbul.
- Khoury, D. R. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumları 1540-1834*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.
- Koyuncu, D. T. (2020). "Hamr Mukataasından Zecriye Muhassıllığına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Alkollü İçeceklerin Vergilendirilmesi", *Toplumsal Tarih*, S. 321, s. 26-31.

- Koyuncu, D.T. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alkollü İçeceklerin (Araç ve Şarap) Üretimi, Ticareti ve Tüketimi: 1792-1839 İstanbul Örneği*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Küçük, C. (yay. haz.). (2001). *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi-SAEMK, Ankara.
- Mert, Ö. (1995). "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kocabaşı Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık İddiaları", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara, s.401-407.
- Mert, Ö. (2002). "Kocabaşı" Maddesi, *DİA*, C. 26, s.141-144.
- Mert, Ö. (2004). "Tanzimat Döneminde Çeşme Kocabaşıları (1839-1876)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.22 (35), s. 139-155.
- Mert, Ö. (2005). "Keşan Âyanlığına ve Kocabaşılığına Giriş", *Tarih Dergisi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi)*, S.42, s. 159-177.
- Oğuz, M. (2002). *Girit (Resmo) Şer'iye Sicil Defterleri (1061-1067)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim (Makaleler I)*. Turhan Kitabevi, Ankara.
- Öz, M. (2013). *Kânûn-ı Kadimin Peşinde – Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Özalp, S. (2019). *Taşra Kentinin Panoraması: XVIII. Yüzyılda Edirne Kazası Üzerine Bir İnceleme (1746-1747)*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019
- Özkaya, Y. (2020). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Sivridağ, A. (2019). Yılmaz Karaca, Ersin Kırca, Mehmet Selim Temel, Ali Çoşkun (yay. haz.), *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi: Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1792*, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.
- Şahin, İ. (2005). *Kıbrıs Başpiskoposluğu (1571-1821)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Mâliyesi*, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (2011). "Tekâlif" Maddesi, *DİA*, C. 40, 2011, s. 336-337.
- Tansuğ, F. (2014). "The Kocabaşis as Intermediaries?: The Local and Central Administration in Imvros/İmroz and Lemnos in the Early 19th Century", *Bellekten*, S. 78/281, s. 223-244.

- Taş, H. (2008). “Merkezî Mutlak Yönetim Modeli İçinde Yerel Unsurlar: Ankara Örneği”, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, ed. Erol Özvar-Arif Bilgin, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul, s. 191- 203.
- Tezcan, B. (2010). *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Koyuncu, D. T. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alkollü İçeceklerin (Arak ve Şarap) Üretimi, Ticareti ve Tüketimi: 1792-1839 İstanbul Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Koyuncu, D. T. (2020). “Hamr Mukataasından Zecriye Muhassıllığına: Osmanlı İmparatorluğu’nda Alkollü İçeceklerin Vergilendirilmesi”, *Toplumsal Tarih*, 321, s.50-51.
- Veinstein, G. (1987). “Le patrimoine foncier de Panayote Benakis, Kocabaşı de Kalamata”, *Journal of Turkish Studies*, S. XI, Harvard University, s. 211-235.
- Veinstein, G. (1995). “Balkan Eyaletleri (1606-1774)”. Mantran (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi -I: Osmanlı Devletinin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, Cem Yayınevi, İstanbul, s.352-409.
- Yaşar, F. (2018). “18. Yüzyıl Osmanlısında Kocabaşılık: Görev İçin Aranılan Nitelikler ve Kurumsal İlişki Biçimi”, *Turkish Studies*, S. 13/8, s. 259-285.
- Yaycıoğlu, A. (2016). *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford University Press, Stanford.
- Πόλια, Μ. (2001). “Λειτουργίες και αυτονομία τών κοινοτήτων της Πελοποννήσου κατά τή δεύτερη Τουρκοκρατία (1715-1821)”, *Μνήμων*, S. 23, s. 67-98.
- Παπασταματίου, Δ. Χ. (2009). *Οικονομικοκοινωνικοί μηχανισμοί και το προουχοντικό φαινόμενο στην οθωμανική Πελοπόννησο του 18ου αιώνα*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selanik 2009.
- Χατζίνησ, Γ. (1944). «Ο Κοτζάμπασης του Καστρόπυργου», *Νέα Εστία*, τομ. 35.
- Φωτόπουλος, Α. Θ. (2005). *Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία 1715-1821*, Ηρόδοτος, Αθήνα.